

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

ЗА СВОБОДУ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДІАЛОГ ТА СПРОБИ ПОРОЗУМІННЯ

ЛЬВІВ

2021

РОЗДІЛ І

КОНТАКТИ У КНЯЖУ ТА КОЗАЦЬКУ ДОБИ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА СПІВПРАЦЯ У КНЯЖІЙ ДОБІ (ХІ–ХV СТОЛІТТЯ)

Як будь-які сусідні народи, українці¹ та поляки переживали періоди конфронтації та періоди союзів, які виражались у військовій співпраці проти спільних ворогів. Періоди союзів та військової співпраці були значно довшими від періодів конфронтації, хоча дослідники з різних причин продовжують приділяти їм значно менше уваги.

Поява спільних кордонів. Спільні кордони з'явилися за часів Мешка I (960–992) та Володимира Святославича (980–1015). У 1911 р. професор Краківського університету Ян Птасьнік (15.01.1876–22.02.1930) відшукав у Римі документ, відомий сьогодні як «*Dagome iudex*»², – буллу римського папи Іоана XV, надану 984 р. з метою підтвердження права Мешка I на князівський престол та утворення у Гнезно католицького церковного осередку, підпорядкованого безпосередньо Риму³. За цим документом, володіння (*Civitas Schignesghe*) польського князя Мешка I⁴ були в таких межах: «...з одного боку починається Довге море, межа з Пруссією – до місця за назвою Русь, а кордон з Руссю тягнеться до Кракова, а від цього Кракова – до ріки Одер, прямо до місця за назвою Алемура, а від цієї Алемури – до землі мільчан, а кордон з мільчанами – прямо по той бік Одера, а звідти веде вздовж ріки Одера до вище названого міста Схігнесне»⁵. Отже, до складу держави

¹ Автор належить до істориків, які вважають давньоукраїнський етнос титульним у Київській Русі, а етнонім *русичі* чи *русини* тотожним із *давні українці* (етнонім *русини* з часів королівства Русі, тобто з другої половини XIII ст., тотожним з етнонімом *українці*).

² Юрейко П. Ян Птасьнік та його медієвістичні студії. *Наукові зошити історичного факультету*. Львів, 2009. Вип. 10. С. 85–96.

³ Zakrzewski S. Najdawniejsza bulla dla Polski. Spostrzeżenia nad dokumentem «Dagome iudex». Lwów, 1922. С. 23. Інші дослідники датують документ близько 989–992 рр. (Gerard Labuda. *Studia nad początkami państwa polskiego*. Poznań, 1988. Т. 2. С. 240–263; Щавелева Н. Польские латиноязычные средневековые источники: тексты, перевод, комментарий. Москва, 1990. С. 24–26).

⁴ Мешко I мав два імені (Heinrich Ritter von Zeissberg. *Miseco I (Mieczysław) der erste christliche beherrscher der Polen*. *Archiv für kunde östreichischer Geschichtsquellen hesonders abgedruekl*. Wien, 1867. Т. 38. С. 52, 109). Дароме (Дароберт) – хрещене ім'я Мешка I (Łowmiański H. *Imię chrzestne Mieszka I. Slavia occidentalis*. Poznań, 1948. Т. 19. 203–308; Rospond S. *Mileniowe badania onomasty*. I. Dagome – tajemnicze imię lub imiona pierwszego władcy polskiego. *Język Polski*. Warszawa, 1960. Т. 40. Nr 1. С. 17–27).

⁵ *Dagome iudex*. Матеріали збіркові до історії Польщі / wyd. G. Labuda. Warszawa, 1954. Т. 1. С. 206–209; Щавелева Н. Дароме юдекс. *Польские латиноязычные средневековые источники*. С. 25–27; Грамота польського князя Мешка I папському престолу («*Dagome iudex*») (около 990 г.). *Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия* / под. ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова. Москва, 2010. Т. 4: Западноевропейские источники / сост., перевод и комментарий А. В. Назаренко. С. 50–52.

Мешка І не входила Краківська земля, тобто Малопольща⁶, а також Верхнє і Середнє Побужжя та хорватські землі в Посянні та Верхньому Подністров'ї⁷. Спроби обґрунтувати можливість експансії Мешком І Посяння та верхів'я Західного Бугу з півночі через Мазовше⁸ не витримали критики опонентів, які, крім відсутності джерельного підтвердження такої гіпотези, наводили географічні особливості⁹. Зрештою і спроби довести, що Малопольща тоді належала Болеславу Хороброму і через це не потрапила до тексту *Dagome iudex*¹⁰, теж доволі дискусійні, хоча сам документ, навколо якого тривають гарячі суперечки, автентичний¹¹.

У 981 р. «иде Володимиръ к Лахомъ и заа грады их Перемышль, Червень и ины города иже суть и до сего днѣ под Русью»¹². Цей похід був спрямований не проти Польщі, а «проти незалежних східнослов'янських племінних князівств» на

⁶ Корольок В. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. Москва, 1964. С. 146–147; Łowmiański H. Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e. Warszawa, 1973. T. 5. С. 595–621.

⁷ Ляска В., Погоральський Я. «Pogranicze polsko-ruskie we wczesnym średniowieczu na Lubelszczyźnie». *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2011. Вип. 15. С. 429–443; Ляска В. Між Прагою, Києвом та Гнезно. *Zeriuani/Zuireani «Географа Баварського»: до проблеми етнопотестарних структур на Волині у ранньому середньовіччі. Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2014. Вип. 8. С. 9–71; Войтович Л. Повертаючись до хорватів Костянтина Багрянородного. *Напмекс. Byzantina Ucrainensis*. Харків, 2013. Т. 2. С. 71–101.

⁸ Potkański K. Przywilej z r. 1086. *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1903. R. 17. S. 24–25; Szegławowski A. Najstarsze drogi z Polski na Wschód: w okresie bizantyńsko-arabskim. Kraków, 1909. S. 108–123; Potkański K. Kwestya ruska w świetle historyi. Warszawa, 1911. S. 43–44.

⁹ Грушевський М. Історія України-Руси. Львів, 1904. Т. 1. С. 549–550; Rhode G. Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung. Köln; Graz, 1955. Bd. I. Im Mittelalter bis zum Jahr 1401. S. 51–54; Корольок В. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. С. 84; Назаренко А. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. Москва, 2001. С. 394.

¹⁰ Zakrzewski S. Najdawniejsza bulla dla Polski. S. 11–12; Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego. S. 259–260; Zakrzewski S. Narodziny polsko-ukraińskiej granicy etnicznej w polskiej historiografii. *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu* / pod red. M. Parczewskiego i S. Czopka. Rzeszów, 1996. S. 11.

¹¹ Fabre Pl. La Pologne et le Saint Siége. Études d'histoire dédiées à G. Monod. Paris, 1896. 16 p.; Ptaśnik J. Kraków, 1911. 64 s.; Koczy L. Dagome iudex, Schinesge i Ambaba. *Roczniki Historyczne*. Poznań, 1936. T. 12. S. 1–26; Kozłowska-Budkowa Z. *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*. Kraków, 1937. Cz. 1. Nr 2. S. 2–3; Labuda G. Znaczenie prawno-polityczne dokumentu Dagome iudex. *Nasza Przyszłość*. Kraków, 1948. T. 4. S. 33–35; Kętrzyński S. Dagome iudex. *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1950. T. 41. S. 133–138; Sułowski Z. Geografia dokumentu Dagome iudex. *Slavia Antiqua*. 1953. T. 4. S. 232–248; Kowalenko W. Znowu o Dagome iudex. *Roczniki Historyczne*. Poznań, 1958. T. 233–304; Bogdanowicz Pr. Geneza aktu dyplomatycznego zwanego Dagome iudex. *Roczniki Historyczne*. Poznań, 1959. T. 259–324; Kürbisówna B. Dagome iudex – studium krytyczne. *Początki państwa polskiego. Księga Tysiąclecia* / red. K. Tymieniecki. Poznań, 1962. T. 1. S. 419–422; Buczek K. Zagadnienie wiarygodności regestu Dagome iudex. *Studia Źródłoznawcze*. Warszawa, 1965. T. 10. S. 117–139; Piskorski J. M. Civitas Schinesghe. Mieszko I i początki państwa polskiego. Poznań, 2004. 170 s.; Urbańczyk P. Mieszko Pierwszy Tajemniczy. Toruń, 2012. S. 369–386; Nowak P. «Dagome iudex» w «Zbiorze kanonów» kardynała Deusdediva. *Studia Źródłoznawcze*. Warszawa, 2013. T. 51. S. 73–94.

¹² Ипатьевская летопись. *Полное собрание русских летописей*. Москва, 2001. Т. 2. Стб. 69.

великому торговельному шляху, що з'єднував Київ, Краків і Прагу, тобто *хорватів і дулібів*¹³ (*дуліби* в розумінні частини волинського масиву). У 981 р. Володимир Святославич приєднав князівство *присян (засян)* з центром у Перемишлі та князівство *черв'ян*¹⁴. Західний кордон у цьому регіоні збігався з малозаселеною смугою лісів, яка розділяла лехітські, волинські та хорватські племена¹⁵. Тому перекожливою виглядає гіпотеза Віталія Ляски, що у протографі літописної статті 981 р.¹⁶ фігурували не Перемишль і Червен, а *хорвати* та *черв'яни*. Редакторська інтерполяція статті кінця XI – початку XII ст. цілком очевидна («ины города иже суть и до сего днѣ под Русью»), а початок Червена, згідно з дендрохронологічним датуванням, припадає на другу чверть XI ст.¹⁷.

Якби ці землі були етнічними територіями *лендзян* як частини лехітського масиву, то за них, безперечно, почалася б довга боротьба в наступні століття, в ході якої місцева верхівка підтримувала б польську сторону. Цього не сталося, бо землі *присян (засян)* належали до хорватського масиву, а землі *черв'ян* – до волинського. Дискусії навколо походу тривають, але ніхто цих висновків не спростовує¹⁸.

¹³ Королюк В. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. Москва, 1964. С. 87–88.

¹⁴ Ратич О. Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості. Політичне становище. *Торжество історичної справедливості*. Львів, 1968. С. 44–50; Исаевич Я. «Грады червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между западными и восточными славянами. *Исследования по истории славянских и балканских народов*. Москва, 1972. С. 107–124.

¹⁵ Кордуба М. Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долини Сяном. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1925. Т. 138–140. С. 159–245.

¹⁶ Автор за верифікованою хронологією відносить події до 979 р., що залишається дискусійним.

¹⁷ Ляска В. Між Прагою, Києвом та Гнезно. Zeriwane/Zuireani «Географа Баварського»: до проблеми етнополітичних структур на Волині у ранньому середньовіччі. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2014. Вип. 8. С. 9–71; Ляска В. Територіальний та адміністративний розвиток Верхнього Побужжя у IX–XIV ст. автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2015. С. 8.

¹⁸ Піддаючи сумніву літописне свідчення про похід 981 р. (Korduba M. Stosunki polsko-ukraińskie w wieku X–XIII. *Sprawy narodowościowe*. Warszawa, 1933. R. 7, cz. 6. S. 755–759; Cz. 7. S. 758; Kuczyński S. M. Wschodnia granica Państwa Polskiego w X wieku. *Początki Państwa Polskiego*. Poznań, 1962. T. 1240–254; Kuczyński S. M. O wyprawie Włodzimierza I ku Lachom na podstawie wzmianki z r. 981 w Opowieści lat doczesnych. *Studia z dziejów Europy wschodniej X–XVIII w*. Warszawa, 1965. S. 33–118), окремі дослідники висунули гіпотезу, що в джерелі Перемишль сплутаний з Перемилем на Стирі, що було спростовано розкопками О. Ратича у 1963–1964 рр.: Перемиль виник не раніше XI ст. (Ратич А. Исследования городища в с. Перемиль на Волини в 1963–1964 гг. *Материалы сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1963 г. в СССР*. Баку, 1965. С. 140–141). Похід проти *засян і черв'ян* був здійснений з волинської території, яка була включена до складу Русі, певно, ще до 945 р., коли серед послів князя Ігоря був «Ілтъвалъ Гунаревъ» (Іпат'євская летопись, стб. 35). Схоже, що результати походу 981 р. були закріплені угодою, бо серед дружин Володимира Святославича з'явилася «чехиня другая» Адель, мати Мстислава, Судислава та Станіслава, ймовірно, дочка перемишльського князя (Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 235). Назаренко Олександр намагався довести можливість одруження Володимира з чеською княжною наприкінці 970-х років, пов'язуючи такий шлюб із пошуком протидії Ярополку, який прагнув союзу з німцями (Назаренко А. Древняя Русь на международных путях. С. 365–367). Йому справедливо заперечив Карпов Олексій, вказуючи на неприродність династичного зв'язку чеського князя-християнина з руським князем-язичником (Карпов А.

Перші союзи. Перший військово-політичний союз між Польщею і Руссю був скріплений шлюбом Святополка Володимировича¹⁹ з дочкою Болеслава Хороброго. Частина дослідників пов'язує цей союз з наслідком вторгнення Болеслава Хороброго на Русь у серпні–вересні 1013 р.²⁰ Але радше за все шлюб уклали між 1008–1012 рр., ближче до першої дати²¹. Наприкінці 1008 р. на Русь прибув цистеріанський проповідник, місійний архієпископ Бруно з Кверфурта (970–14.02.1009)²², який отримав дозвіл проповіді серед печенігів²³ і сприяв укладенню миру між ними та Руссю. Для гарантій його безпеки заручником у печенігів був якраз Святополк

Владимир Святой. Москва, 1997. С. 379). На думку Мицька Ігоря та Дибі Юрія, похід 981 р. був вигаданий при корегуванні літописів Мстиславом Володимировичем, а у цьому році Володимир Святославич просто одружився з дочкою християнина князя Славніка з бічної гілки чеських Пшемислідів (Діба Ю., Мицько І. Про видуманий похід 981 р. князя Володимира на ляхів. Львів, 2014. URL: zbruc.eu/node/28650/ (дата звернення: 5.05.2020). Дослідники не тільки проігнорували зауваження Карпова, але й не потурбувалися з'ясувати, для чого потрібно було вигадувати цей похід Мстиславу Володимировичу.

¹⁹ Спроби довести, що Святополк був сином Ярополка Святославича, який народився по смерті батька (Котляр Н. Святополк – «окаянный»? Котляр Н. Ф., Смолий В. А. История в жизнеописаниях. Киев, 1990. С. 85; Назаренко А. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. Москва, 1993. С. 141; Сотникова М. Древнейшие русские монеты X–XI вв. Каталог и исследования. Москва, 1995. С. 193; Белецкий С. К вопросу о правовом статусе Святополка Ярополчича в годы великого княжения Владимира Святого. *Восточная Европа в древности и средневековье*. Москва, 1998. С. 7–10), суперечать писемным дже-релам. Сучасник подій німецький хроніст Тітмар Мерзебургський (25.08.975–1.12.1018) однозначно зазначив, що дочка Болеслава була видана за сина «Волдимира, короля Русі» (Мерзебургський Т. Хроника: в 8 кн. 2-е изд. испр. Москва, 2009. С. 162 (VII, 72).

²⁰ Свердлов М. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в. *Проблемы истории международных отношений*. Ленинград, 1972. С. 283–296; Голо-вко А. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях... Киев, 1988. С. 20–22; Мусин А. Князь Владимир Святой и культура Киевской Руси глазами Титмара Мерзе-бургского. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2016. Вип. 10: Святий Володимир Великий. 1015–2015. С. 167, 170.

²¹ Roeppele R. Hamburg, 1840. Bd. 1. S. 145; Zakrzewski S. Boleslaw Chrobry Wielki. Lwów, 1925. S. 260, 293; Rhode G. Die Ostgrenze Polens. S. 59; Feliks A. Grabski. Studia nad sto-sunkami polsko-ruskimi w początkach XI wieku. *Studia Orientalis*. 1957. T. 6. S. 173–178; Ильин Н. Летописная статья 6523 года и ее источник. Москва, 1957. С. 82; Aleksis P. Vlasto. The Entry of the Slavs into Christendom. Cambridge. 1970. P. 275; Щавелева Н. Польки – жены русских князей (XI–середина XIII в.). *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования*. 1987 г. Москва, 1989. С. 51.

²² Гильфердинг А. Неизданное свидетельство современника о Владимире Святom и Болес-лаве Храбром. Москва, 1856. 34 с.; Оглоблин Н. Письмо архиепископа Брунона к герман-скому императору Генриху II. *Киевские университетские известия*. 1873. № 8. С. 1–15; Heine K. Der Heilige Bruno von Querfurt der Apostel der Petschenegen. Querfurt, 1877. 29 s.; Widajewicz J. Bruno z Kwerfurtu. *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1937. T. 3. S. 24–26; List Brunona do Henryka II. *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*. Warszawa, 1966. S. 247–264; Orlick M. Kolumbus Osteuropas. *Wahre Geschichten um die Strase der Romanik*. Tauchaer Verlag, 2016. S. 71–80.

²³ Зрозуміло, що Бруно з Кверфурту був проповідником і місіонером, а до розриву між церквами жодна західна місійна діяльність не несла загрози і не сприймалася такою на Русі (Воронов А. О латинских проповедниках на Руси Киевской в X–XI вв. *Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца*. Киев, 1879. С. 1–21; Ляскоронский В. К вопросу о месторасположении в пределах России района, в котором проповедовал Брунон в начале XI века. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1916. Август.

Володимирович²⁴. І саме після цієї поїздки уклали першу польсько-руську угоду, скріплену шлюбом Святополка Володимировича з дочкою Болеслава Хороброго²⁵. З польською княжною прибув колобжезький єпископ Рейберн. Турівське князівство, яке тримав Святополк Володимирович, контролювало прип'ятський шлях і межувало з ятвязькими землями, які належало християнізувати²⁶. Цю місію, певно, доручили Рейберну, він мав у цій царині досвід, адже його поморське єпископство було місійним. Бруно з Кверфурта після печенігів вирушив до прусів, відламом яких були ятвяги, і міг про цю місію домовитися на Русі.

Болеслав Хоробрий на той час основним противником вважав Німецьке королівство (правитель якого був римським імператором) і розраховував на союз із Києвом. Але в 1012 р. овдовілий Володимир Святославич одружився з Адель, дочкою графа Куно (Конрада) фон Енінген, герцога Швабії²⁷. Її мати Рошліта (Рихлінт) була дочкою швабського герцога Людольфа (930–957) і внучкою імператора Оттона I²⁸. Такий шлюб означав зміну політики київського князя, і саме

С. 274–295; Королюк В. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. С. 223; Свердлов М. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в. С. 288.

²⁴ Zakrzewski S. Boleslaw Chrobry Wielki. S. 252–253; Bruno Widera. Brun von Quedlinburg und Russland: Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-russischen Beziehungen um das Jahr 1000. *Jahrbuch für die Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder*. Berlin, 1959. Bd. 3. S. 223–247; Ильин Н. Летописная статья 6523 года и ее источник. С. 81; Плетнёва С. Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях. Москва, 1968. С. 218; Grabski F. A. Boleslaw Chrobry: 967–1025. Warszawa, 1970. S. 52–53.

²⁵ Польська княжна народилася від третього шлюбу Болеслава Хороброго з Емільдою між 991–1001 pp. (Balzer O. *Genealogia Piastów*. Kraków, 1895. S. 69), ближче до першої дати (Jasiński K. *Rodowód pierwszych Piastów*. Warszawa; Wrocław, 1992. S. 120–121). Тобто за віком її весілля явно більше підходить до 1008/1009 р., ніж до 1013/1014 р.

²⁶ Лысенко П. Города Туровской земли. Минск, 1974. С. 23.

²⁷ Baumgarten N. Le dernier mariage de St. Vladimir. *Orientalia Christiana*. Roma, 1930. Vol. 17/ 2. N 61. P. 165–168; Королюк В. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. С. 227; Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 122–123, 326, 419; Свердлов М. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в. С. 290–291; Wolf A. Wer war Kuno von Öhningen? Überlegungen zum Herzogtum Konrads von Schwaben (+ 997) und zur Königswahl vom Jahre 1002. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. Jahr. 36/1. Köln; Wien, 1980. S. 25–83; Wolf A. Königskandidatur und Königsverwandtschaft: Herrmann von Schwaben als Prüfstein für das «Prinzip der freien Wahl». *Ibid.* Jahr. 47/1. Köln; Wien, 1991. S. 45–117; Faussner H.-C. Kuno von Öhningen und seine Sippe in ottonisch-salischen Zeit. *Ibid.* Jahr. 37/1. Köln; Wien, 1981. S. 20–139; Войтович Л. Княжа доба на Русі. С. 245.

²⁸ Jackman D C. The Konradiner. A Study in Genealogical Methodology. Frankfurt am Main, 1990. 315 p.; Fried J. Prolepsis oder Tod. Methodische und andere Bemerkungen zur Konradiner-Genealogie im 10. und frühen 11. Jahrhundert. *Papstgeschichte und Landesgeschichte*. Festschrift für Herrmann Jakobs zum 65. Geburtstag / Hrsg. J. Dshlbauer. Köln; Weimar; Wien, 1995. S. 69–119. Обидва дослідники спіралися на *Вейнгартенську історію Вельфів* (Historia Welforum Weingartensis / ed. L. Weiland. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Hannoverae, 1868. T. 21. S. 455–457), де Рихлінт названа дочкою Оттона I. На їхню думку, *filia* потрібно розуміти не як дочка, а *нащадок*, тобто *внучка*. Назаренко Олександр, за гіпотезою якого Адель була видана за Ярополка Святославича (Назаренко А. Русь и Германия в 70-е годы X века. *Russia Mediaevalis*. München, 1987. T. 6/1. S. 38–89; Назаренко А. Русь и Германия в IX–X вв. *Древнейшие государства Восточной Европы*. Материалы и исследования. 1991 г. Москва, 1994. С. 99–131), заперечує родинний зв'язок матері Адели з Оттоном I (Назаренко А. Древняя Русь на международных путях С. 361–363),

ця зміна викликала заворушення зятя Болеслава Хороброго – туровського князя Святополка Володимировича, на що Володимир Святославич відреагував перенесенням сина під контроль до Вишгорода й арештом єпископа Рейберна, якого запідозрив у ініціативі цих заворушень²⁹. У відповідь наприкінці літа – на початку осені 1013 р. Болеслав Хоробрий здійснив невдалий похід на Русь³⁰. Після цього польський князь звернувся до союзу з данським конунгом Кнудом Сильним, а Володимир Святославич уклав союз із чеським князем Олдріхом (1012–1033, 1034). У 1014 р. Олдріх рішуче відмовив Болеславу Хороброму в допомозі проти німців і навіть затримав главу його посольства, спадкоємця принца Мешка³¹. Зближення Володимира з Германською імперією і стало, напевно, причиною загострення стосунків із Польщею.

Далі, по смерті Володимира Святославича і в період боротьби за його спадщину між Святополком і Ярославом Володимировичами, Болеслав Хоробрий, природно, виступав на боці зятя. Тому похід його війська на Київ не можна вважати польсько-руською війною. Польське військо брало участь в усобиці між Рюриковичами на боці одного з претендентів. Польська патріотична історіографія народила легенду про здобуття Києва і «щербец» – зазубрини на мечі Болеслава Хороброго, яким він «рубав» золоті ворота (вони ніколи не були золотими, і їх збудовано вже по смерті Болеслава Хороброго), так само як і в нашій та російській історичній літературі можна досі побачити розповіді про героїчну боротьбу з польськими загарбниками. Перебіг боротьби за спадщину

приймаючи гіпотезу Едуарда Хлавічки, за якою дружиною Куно (Конрада) була Ютта, дочка графа Адальберта фон Мархталя з швабської династії Ахалольфінгів, що вигадала у 973 р. (Hlawitschka E. Wer waren Kuno und Richlind von Öklingen? Kritische Überlegungen zu einem neuen Identifizierungsvorschlag. *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*. Stuttgart, 1980. Bd. 128 (89). S. 20–33; Hlawitschka E. Stirps regia: Forschungen zu Königtum und Führungsschichten im frühen Mittelalter. Frankfurt am Main, 1988. S. 440–453. Але ця гіпотеза, як і гіпотеза самого Назаренка, не виглядає коректною. О. Назаренко не враховує, що Русь часів Ярополка Святославича була язическою, місійний єпископ Адальберт ледве врятувався від загибелі і за таких умов цей шлюб просто не міг відбутися. На вразливість гіпотези Назаренка також вказали Олексій Карпов (Карпов А. [Рец.] *Архив русской истории*. Москва, 1995. Вып. 6. С. 276–279 [на]: Назаренко А. Русь и Германия в IX–X вв. *Древнейшие государства Восточной Европы*. Материалы и исследования. 1991 г. Москва, 1994; Карпов А. Владимир Святой. Москва, 1997. С. 377–378) та Євген Пчолов (Пчолов Е. Генеалогия древнерусских князей IX – начала XI в. / отв. ред. О. Межушевская. Москва, 2001. С. 155–157).

²⁹ Thietmar von Merseburg. Chronik. Neu übertragen und erläutert von Werner Trillmich. Berlin, 1962. lib. VII. S. 285; Мерзебургский Т. Хроника / изд. подг. И. В. Дьяконов. Москва, 2009. Т. VII. С. 72–74 (162–163); Annalista Saxo Chronicon (7411139) / ed. G. Waitz. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Hannoverae, 1841. Т. 6. S. 688; Саксон А. Хроника / изд. подг. И. В. Дьяконов. Москва, 2012. С. 295–296, 319.

³⁰ Линниченко И. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV ст. Киев, 1884. Ч. 1: Русь и Польша до конца XII в. S. 83; Grabski A. F. Studia nad stosunkami polsko-ruskimi w początkach XI wieku. S. 188; Свердлов М. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в. С. 292; Назаренко А. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. С. 151.

³¹ Флоровский А. Чехи и восточные славяне. *Очерки по истории чешско-русских отношений (X–XVIII вв.)*. Прага, 1935. Т. 1. S. 47; Fiala Z. Vztah Českého státu k německé říši do počátku 13 století. *Sborník historický*. Praha, 1959. Т. 6. S. 50–59.

Володимира Святославича у 1015–1019 рр., попри певні дискусійні моменти, добре висвітлений у науковій літературі³². Звичайно, допомагаючи Святополку Володимировичу³³ утвердитись у Києві, Болеслав Хоробрий не збирався сам

- ³² Фортинский Ф. Титмар Мерзебургский и его хроника. Санкт-Петербург, 1872. С. 198; Голубовский П. Хроника Дитмара как источник для русской истории. *Киевские университетские известия*. 1878. № 9. С. 27–40; Скобельский П. Згадки о Руси в жерелах немецких X и XI столетия. *Справозданс дирекції гимназії Академичнои во Львове на рок шкільний 1880/1*. 1881. С. 3–32; Линниченко И. Взаимные отношения Руси и Польши до середины XIV ст. С. 85–87; Грушевський М. Історія України-Руси. Львів, 1905. Т. 2. С. 2–20; Zakrzewski S. Bolesław Chrobry Wielki. S. 261–310; Лященко А. «Eymundar Saga» и русские летописи. *Известия АН СССР*. Москва, 1926. Сер. 6. Т. 20. № 12. С. 1061–1086; Ляскоронский В. Титмарові повідомлення про руські справи з початку XI сторіччя. *Ювілейний збірник на пошану акад. М. Грушевського*. Київ, 1928. Кн. 1. С. 138–143; Grabski A F, Nadolski A. Wojna z Jarosławem Mądrym w 1018 r. *Zarys dziejów wojskowości Polskiej do roku 1864*. Warszawa, 1965. Т. 1. С. 66–68; Grabski A. F. Bolesław Chrobry: 967–1025. Warszawa, 1970. S. 252–263; Łowmiański H. Świętopełk w Brześciu w roku 1019. *Europa-Słowiańszczyzna-Polska*. Studia ku uczczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego. Poznań, 1970. S. 228–244; Свердлов М. Б. Відомості про Київ у хроніці Титмара Мерзебурзького. *Український історичний журнал*. 1971. № 8. С. 76–80; Свердлов М. Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XI вв. *Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи*. Москва, 1972. С. 147–155; Мельникова Е. «Сага об Эймунде» о службе скандинавов в дружине Ярослава Мудрого. *Восточная Европа в древности и средневековье*. Москва, 1978. С. 289–295; Головка А. Политические отношения Руси и Польши в начале XI в. *Вопросы истории СССР*. Харьков, 1981. Вып. 26. С. 106–113; Головка А. Западные земли Руси и объединительная политика Киевского государства в X – первой четверти XII вв. *Київ и западні землі Русі в X–XIII вв.* Минск, 1982. С. 33–34; Головка А. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. С. 23–32; Головка А. Кто убил Бориса и Глеба? *Наука и религия*. 1988. № 2. С. 29–32; Головка А. З історії міжкнязівської війни 1015–19 рр. на Русі. *Україна в Центральній-Східній Європі*. Студії з історії XI–XVIII століть. Київ, 2000. С. 24–46; Назаренко А. О датировке Любечской битвы. *Летописи и хроники за 1984 г.* Москва, 1985. С. 13–19; Головка А. События 1017 г. в немецкой хронике начала XI в. и в русской летописи. *Древнейшие государства на территории СССР*. 1980 г. Москва, 1981. С. 175–184; Cook R. Russian history, Icelandic story and Byzantine strategy in Eymundar Pattr Hringssonar. *Viator. Medieval and Renaissance Studies*. Los-Angeles, 1986. Vol. 17. P. 65–90.
- ³³ Ярослав Мудрый зробив все, щоби представити свого суперника сущим дияволом, але й народна пам'ять не простила Святополкові братовбивства, через що він увійшов в історію як Святополк Окаянний, очевидно, від «як Каїн» (Котляр Н. Святополк – «окаянний»? Котляр Н. Ф., Смолий В. А. *История в жизнеописаниях*. Киев, 1990. С. 83–96), ніж від «нещасний», «багатостраждальний» (Данилевский И. Святополк Окаянний. *Знание-сила*. 1992. № 8. С. 71–73). Деякі історики робили спроби переглянути повідомлення джерел, заперечивши літописні тексти, виправдати Святополка, а вбивство Бориса і Гліба приписати Ярославу чи навіть Мстиславу Володимировичу (Ильин Н. Летописная статья 6523 года и ее источник. Москва, 1957. С. 78–96; Котляр Н. Святополк – «окаянний». С. 83–96; Головка А. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях... С. 23–30). Ці спроби ґрунтуються на різних гіпотезах, зокрема на інтерпретаціях «Саги про Еймунда». Важко погодитися з Ігорем Данилевським, що, порівнюючи Святополка з біблійним Авімелехом, літописець мав на увазі не тільки братовбивцю, але й царя, який двічі не згрішив, натякаючи в такий спосіб на неоднозначність оцінки Святополка (Данилевский И. Святополк Окаянний. С. 71–72). Якраз літописи та життя однозначно засудили Святополка насамперед як братовбивцю, це перевершило його вчинки як політика.

займати київський престол чи розчленювати Русь на уділи³⁴, а його збиране військо, в яке входили й німецькі лицарі з різних земель, не було подарунком для киян. Розміщення цього війська по різних містах стало певним полегшенням для столиці. Після поразки зятя, скориставшись ситуацією, Болеслав зумів утримати Перемишль і «червенські гради» з Белзом³⁵.

Порятунок Польщі. Тільки завершення усобиці на Русі дало можливість приступити до повернення земель, зайнятих Болеславом Хоробрим під час війни за київську спадщину. В цей час польський король Мешко II (1025–1034) в союзі з угорським королем Стефаном I і опікуном юного герцога Верхньої Лотарингії Фрідріхом III виступив проти імператора Конрада II. Польські війська значно спустошили Саксонію. Противники Польщі – Чехія і Русь – відразу підтримали германського імператора. У 1030 р. військо Ярослава Володимировича повернуло Белз³⁶. У наступному році Конрад II уклав мир з Угорщиною. При дворі Ярослава з'явився один із двох суперників Мешка II – князь Бесприм. Рать Ярослава та Мстислава Володимировичів у 1031 р. легко зайняла Червенські гради і Перемишль³⁷. Було відновлено старі кордони. Полонених поляків поселили на степовому кордоні на р. Рось, де розбудовували оборонну лінію проти печенігів. Центром її мав стати новозаснований град Юр'єв (Біла Церква).

Мешко II не мав сил протистояти ударам з усіх боків і поспішив помиритися з імператором, якого вважав найсильнішим. Він уступив імператору значну частину Лужицької землі. Сподіваючись помиритися з чехами, король сам виїхав на переговори, але його підступно схопили й кастрували³⁸. Ярослав підтримав Бесприма, який став королем Польщі. Але з цим не погодився германський імператор, підтримавши другого претендента – Оттона. Відпущений чехами, Мешко II теж тепер шукав підтримки в Конрада II. Бесприма вбили змовники. У 1033 р. за Мерзебурзьким миром Мешко II, який повернувся на престол, мусив відмовитися від королівського титулу, уступити імперії Лужицьку і Мільчанську марки, визнати за братом Оттоном Сілезію, а за братом Дітріхом – Західне Помор'я. Обидва маркграфіи отримували свої землі як лени імперії³⁹. З достойного противника імперії Польща почала перетворюватися на конгломерат слабких васальних князівств.

Незабаром Мешко II здійснив відчайдушну спробу відновити ситуацію⁴⁰. Оттона вбили 1033 р., а Дітріх не втримався у Помор'ї. Мешко II помер 10 травня

³⁴ Zakrzewski S. Bolesław Chrobry Wielki. S. 305; Королюк В. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. С. 237–241.

³⁵ Глибоко вдячний відомому досліднику цієї тематики д-ру іст. наук Олександру Головку за можливість ознайомлення з рукописом його нової монографії, присвяченої політичним стосункам Русі і Польщі у X–XIII ст. Монографія готується до друку. Її перший розділ розкриває перебіг цих подій із врахуванням найновіших досліджень.

³⁶ Ипатьевская летопись. Т. 2. С. 137.

³⁷ Там само. С. 137–138.

³⁸ Аноним Галл. Хроника и деяния князей или правителей польских / предисл., пер. и прим. Л. М. Поповой. Москва, 1961. С. 49.

³⁹ Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси. С. 38.

⁴⁰ Lewicki A. Mieszko II / rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności. Kraków, 1876. Т. 5. С. 89–95; Labuda G. Mieszko II król Polski (1025–1034). *Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*. Poznań, 2008. S. 134–221. [Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności. Kraków, 1992]. Т. 73.

1034 р.⁴¹. Як записав хроніст Готфрід із Вітербо (бл. 1120–1196/1198), він був вбитий власним мечником⁴². Польщу захлиснула хвиля анархії. Чашник Мешка II Моїслав захопив Мазовію і проголосив себе князем. Легенди зберегли згадки ще про князя Болеслава Забутого. У такій ситуації Ярослав втрутився у польські справи. Звичайно, він не боявся поширення антифеодального бунту на своїй землі, як вважали деякі радянські історики⁴³. Не варто також пов'язувати зближення Ярослава з наступником Мешка II пошуками союзника після невдалого походу у Ятвягію у 1038 р. та появою литовсько-мазовецько-поморської коаліції⁴⁴. Не завоювання *ятвягів*, яке не відбулося ні тоді, ні пізніше, а безпека власних земель була головною проблемою зовнішньої політики Ярослава. Рятуючи Польщу від розвалу, Ярослав не давав Германській імперії наблизитись до кордонів своєї держави⁴⁵.

У 1038 р. чехи взяли Гнєзно і Познань. Юний князь Казимир з матір'ю вийшли до Угорщини, де спадкоємець польського престолу потрапив у в'язницю. Але смерть угорського короля Стефана I у 1038 р. зробила Казимира вільним. Його мати Рихеза своїм коштом наwerbувала в німецьких землях 500 лицарів, з якими Казимир вирушив відвоювати Польщу. І тут Ярослав підтримав польського князя. Угода 1042 р. зафіксувала військовий союз Київської Русі і Польщі. Казимир повернув 800 полонених з числа захоплених його дідом Болеславом Хоробрим і визнав повернення Ярославом прикордонних земель. Угоду скріпили подвійні шлюби Казимира Відновника з молодшою сестрою Ярослава Марією-Добронею⁴⁶, та Ізяслава Ярославича з сестрою Казимира – Гертрудою⁴⁷. Військовий союз із Руссю допоміг Казимиру Відновнику зупинити розвал Польщі. Військо Ярослава Мудрого

⁴¹ Balzer O. *Genealogia Piastów*. II wyd. Kraków, 2005. S. 25–126.

⁴² Viterbiensis Gotifredi. *Panteon* / ed. G. Waitz. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Hannoverae, 1872. T. 22. S. 126.

⁴³ Тихомиров М. *Древняя Русь*. Москва, 1975. С. 97–98.

⁴⁴ Головко А. *Древняя Русь и Польша*. С. 45–46.

⁴⁵ Зближення Києва з Краковом викликало незадоволення при імператорському дворі. Там правильно оцінили мотиви політики київського князя. 30 листопада 1040 р. посольство Ярослава Володимировича з багатими дарами приймали в Альштетті (Тюрингія), але коли 6 січня 1043 р. Ярослав запропонував германському імператору Генріху III підтвердити союз, скріпивши його шлюбом з однією зі своїх доньок, йому було відмовлено. Імператор обрав Агнесу де Пуатьє, шлюб з якою приніс йому підпорядкування Лотарингії (Войтович Л. *Княжа доба на Русі*. С. 266).

⁴⁶ Лаврентьевская летопись. *Полное Собрание Русских Летописей*. Москва, 2001. Т. 1. Стб. 154–155; Ипатьевская летопись. *Там само*. Т. 2. Стб. 142; *Annalista Saxo Chronicon* (741–1139) / ed. G. Waitz. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Т. 6. Hannoverae, 1841. Т. 6. С. 688. Дослідники датують цей шлюб періодом від кінця 1038 р. – початку 1039 р. (Николай Баумгартен. *Добронега Владимировна, королева польская, дочь св. Владимира. Благовест*. Париж, 1930. № 2–3. С. 102–109; Ильин Н. *Летописная статья 6523 года и ее источник*. С. 115; Головко А. *Древняя Русь и Польша*. С. 43–45; Щавелева Н. *Русские княгини в Польше. Внешняя политика Древней Руси*. Москва, 1988. С. 117–118; Назаренко А. *Житие Антония Печерского и датировка русско-польского союза при Казимире I и Ярославе Мудром. Славяне и их соседи: международные отношения в эпоху феодализма*. Москва, 1989. С. 19–21 до першої половини 1040 – червня 1042 р. (Jasiński K. *Rodowód pierwszych Piastów*. Warszawa; Wrocław, 1992. S. 128–143).

⁴⁷ Balzer O. *Genealogia Piastów*. II wyd. S. 169–170; Jasiński K. *Rodowód pierwszych Piastów*. S. 144–147.

у походах 1038–1047 рр. розгромило мазовецько-литовську коаліцію. Князь Моїслав загинув у 1047 р., і Мазовія знову ввійшла до складу Польщі⁴⁸.

Взаємодопомога в часи усобиць. У 1068 р. половці, які стали гегемоном у причорноморських степах після розгрому печенігів і торків, перемогли руське військо на р. Альті. Князь Святослав Ярославич відійшов до Чернігова, а Ізяслав та Всеволод Ярославичі – до Києва. Половці розтеклись по руських землях, загрожуючи самій столиці. Кияни звинувачували в поразці великого князя Ізяслава Ярославича та його тисяцького Коснячка. Невдоволення закінчилося бунтом киян, в якому деякі історики побачили антифеодальне «селянське» повстання у столичному місті⁴⁹. Ізяслав Ярославич мусив втікати зі столиці, а великокнязівську владу віче передало полоцькому князеві Всеславу Брячиславичу, якого випустили з ув'язнення.

Весною 1069 р., отримавши військову допомогу від племінника краківського князя Болеслава II, Ізяслав Ярославич вирушив до Києва. Всеслав покинув київське військо, виїхавши до Полоцька. Святослав та Всеволод Ярославичі, які виступили на переговорах посередниками, зажадали в ультимативній формі, щоб Ізяслав відпустив польські полки. Другого травня 1069 р. в столицю з княжою дружиною вступив Мстислав Ізяславич, старший син великого князя. Наступна розправа, в ході якої стратили 70 киян і навіть торг перенесли з Подолу на Гору⁵⁰, не сприяла популярності Ізяслава Ярославича в столиці. Цим скористалися Святослав та Всеволод, які намагалися обмежити владу старшого брата. Це дало підстави деяким історикам навіть стверджувати про існування на Русі *тріумвірату*⁵¹.

У березні 1073 р. Ізяслав Ярославич з сім'єю та скарбницею покинули Київ вдруге і знову звернулися до союзного польського князя Болеслава II. Той охоче взяв у дядька більшу частину його скарбниці, але допомагати не спішив. Новий великий київський князь Святослав Ярославич діяв рішуче. У 1074 р. він уклав з Болеславом II вигідний для останнього мир, надавши польському князеві допомогу проти Чехії. Ізяслав був змушений шукати підтримки при дворі імператора у Майнці та в імперських князів. Святослав зумів домовитись з імперським посольством, яке очолював пробст Трірського собору (трірський єпископ був свояком київського князя). Через нового родича (Дедо II, маркграфа Нижніх Лужиць) родина Ізяслава встановила зв'язок з римським папою Григорієм VII (1073–1085). Врешті, 20 квітня 1075 р. папа відправив польському князеві грізне послання: «Беззаконно присвоївши собі скарбницю руського князя, Ти порушив християнську добропорядність. Молю і заклинаю тебе іменем Божим віддати йому все взяте тобою або твоїми людьми, бо ослушники не ввійдуть в царство небесне, якщо не повернуть вкраденого»⁵². Болеслав II, однак,

⁴⁸ Войтович Л. Княжа доба на Русі. С. 266.

⁴⁹ Ткаченко М. Повстання в Києві в 1068–1069 рр. *Наукові записки інституту історії та археології України*. 1943. Кн. 1. С. 147–150; Тихомиров М. Древняя Русь. С. 106–108, 129–131.

⁵⁰ Тихомиров М. Древняя Русь. С. 109–112.

⁵¹ Пресняков А. Княжое право в Древней Руси. Лекции по русской истории. Москва, 1993. С. 41–61; Котляр М. Тріумвірат Ярославичів (1054–1073). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1998. Вип. 5: Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. С. 337–344.

⁵² Рапов О, Ткаченко Н. Документи о взаимоотношениях папской курии с великим киевским князем Ізяславом Ярославичем и польским князем Болеславом II Смелым в 1075 г. *Вестник Московского университета. Серия: История*. Москва, 1975. № 5. С. 84–87.

не спішив з допомогою Ізяславу, адже до цього схилявся його противник чеський король Вратислав II. У Києві 27 грудня 1076 р. раптово помер Святослав Ярославич. Йому невдало розрізали фурункул і видаляли гній, що закінчилося зараженням крові. Київські монахи вбачали в цьому кару божу за незаконне зайняття престолу. Всеволод Ярославич почав з братом, який нарешті отримав польську допомогу, переговори і уступив йому Київ, що дало змогу 15 липня 1077 р. Ізяславу Ярославичу знову повернутися до столиці.

Після загибелі Ізяслава Ярославича старший з його синів на той час, Ярополк (до 1050–22.11.1086), отримав Турівську, Волинську і пізніше Галицьку землі. Для великого князя київського Всеволода Ярославича Ярополк Ізяславич був небезпечним, оскільки серед спадкоємців київського престолу він стояв першим. Очевидно, знали на Русі і про коронацію Ярополка в Римі. Тому Всеволод Ярославич не підтримав Ярополка в боротьбі з князями-ізгоями Ростиславичами, які відірвали від Волині пізнішу Галицьку землю, та Давида Ігоревича, який укріпився у східній частині Волині. За таких обставин Ярополку Ізяславичу не залишалося нічого іншого, крім союзу з сюзереном Польщі Владиславом Германом, який доводився йому двоюрідним братом. У 1086 р. польський князь прислав військо на Волинь на допомогу Ярополку Ізяславичу проти Давида Ігоревича та Ростиславичів. З підходом київського війська, очоленого Володимиром Мономахом, Ярополк Ізяславич разом з поляками відступив до Польщі⁵³. Повернувшись назад, він продовжив боротьбу з Ростиславичами і був 22 листопада 1086 р. підступно вбитий дружинником Нерадцем, який втік до Перемишля, що дало потім Святополку Ізяславичу та Давиду Ігоревичу змогу звинуватити Ростиславичів в організації цього вбивства⁵⁴.

За союз з польськими князями повели боротьбу і галицькі Ростиславичі. Польські річники зберегли повідомлення, що у 1088 р. Мешко (* 12.04.1069 + 1089), син Болеслава II Щедрого, одружився з руською княжною⁵⁵, Галл Анонім не знав її імені⁵⁶. За Длугошем, це була Євдокія, сестра князя київського Святополка Ізяславича⁵⁷. Походження княжни дискусійне, але правдоподібно, що вона була сестрою Ростиславичів⁵⁸. Опікуном принца Мешка став угорський король

⁵³ Benyskiewicz K. Władysław Herman książę Polski (1079–1102). Kraków, 2014. S. 300–332.

⁵⁴ Лаврентьевская летопись. Стб. 198, 251.

⁵⁵ Rocznik dawny. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1888. T. 5. S. 11; Rocznik kapituly krakowskiej. *Ibid.* S. 53.

⁵⁶ Galla Kronika / ed. A. Bielowski. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1864. T. 1. C. 423; Галл Аноним. *Хроника и деяния князей или правителей польских*. Москва, 1961. С. 60.

⁵⁷ Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego. Warszawa, 1969. Ks. 3–4. S. 237.

⁵⁸ Карамзін Микола вважав її дочкою Всеволода Ярославича (Карамзин Н. История государства Российского. Москва, 1991. Т. 2–3. С. 64), але російський історик просто неправильно відчитав ім'я княгині у польських авторів як Євпраксія. Іван Вагилевич відразу ж звернув увагу, що Євдокія Ізяславна не могла бути дружиною Мешка, бо її мати була рідною сестрою її батька (Wagilewicz J. Genealogia książąt i królów polskich od roku 880–1195. Lwów, 1866. S. 44–45), з чим погоджуються і сучасні польські генеалоги (Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. S. 181; Tęgowski J. Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu. *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie* / pod red. T. Chynczewskiej-Hennel i N. Jakowenko. Lublin, 2000. S. 13). Іван Вагилевич вважав Євдокію сестрою Ростиславичів. З ним погоджувався Агуст Бельовський (див.: *Monumenta Poloniae Historica* / ed. A. Bielowski. Lwów. 1864. T. 1. S. 424. uw. 2). Повідомлення

Ласло І. Для Ростиславичів привабливість шлюбу полягала в тому, що через Мешка як легітимного спадкоємця краківського престолу вони здобували підтримку всіх зовнішніх сусідів. Але Мешка Болеславича у 1089 р. отруїли агенти короля Владислава-Германа та його сина Збігнева⁵⁹. Доля його дружини невідома.

Наслідком цих подій стала перша галицько-польська⁶⁰ війна 1089 р., яка завершилася на користь Ростиславичів⁶¹. Відтоді і майже до кінця XII ст. тривала конфронтація галицьких князів з польськими князями та союз волинських і великих київських князів з польськими. У 1098 р., коли великий князь київський Святополк Ізяславич змушений був виступити проти свого союзника волинського князя Давида Ігоревича, звинуваченого в осліпленні теребовельського князя Василька Ростиславича, союзник обох польський князь Владислав Герман взяв на себе обов'язки посередника. У результаті, витримавши семитижневу облогу у Володимирі, Давид Ігоревич погодився на невелике Червенське князівство⁶².

Упродовж польської усобиці 1107–1111 рр. волинські і київські дружини підтримували князя Болеслава III Кривоустого проти князя Збігнева, який спирався на допомогу імператора Генріха V та чеського князя Святоплука, але програв і був осліплений⁶³. Тобто чергова спроба розчленити польські землі на цьому етапі була стримана значною мірою завдяки наданій руській військовій допомозі.

Далі тісного союзу з поляками дотримувався син великого князя Ярослав Святополкович, який після 1112 р. став володіти всіма волинськими землями. У 1112 р. Ярослав Святополкович у союзі з поляками наніс поразку ятвягам⁶⁴. Успішний похід було повторено у 1113 р.⁶⁵. Схоже, що обидві сторони були готові розділити між собою ятвязькі землі, звідки надходили мед та віск – цінні предмети експорту.

Але 16 квітня 1113 р. у Києві помер великий князь Святополк Ізяславич⁶⁶. Унаслідок перевороту київський престол зайняв Володимир Мономах, безпосереднім

Длугоша взяв під сумнів і Освальд Бальцер (Balzer O. *Genealogia Piastów*. II wyd. S. 113), але він залишив питання відкритим.

⁵⁹ Benyskiewicz K. *Mieszko Bolesławowic 1069–1089. Źródła i tradycja historiograficzna*. Kraków, 2014. S. 130–188.

⁶⁰ Зрозуміло, що термін *польсько-галицька війна* відбиває географічний аспект проблеми: *галицькою* землею Ростиславичів стали називати від часів її об'єднання за Володимирка Володаревича.

⁶¹ Wagilewicz J. *Genealogia książąt i królów polskich...* S. 45; *Chronicon G. Monumenta Poloniae Historica* / ed. A. Bielowski. Lwów, 1864. T. 1. S. 424; Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів, 2015. С. 257–258.

⁶² Войтович Л. Галицько-Волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 125.

⁶³ Maleczyński K. *Bolesław III Krzywousty*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1975. 457 s.; Pietras Z. *S. Bolesław Krzywousty*. Cieszyn, 1978. 158 s.; Dalewski Z. *Rytuał i polityka*. *Opowieść Galla Anonima o konflikcie Bolesława Krzywoustego ze Zbigniewem*. Warszawa, 2005. 259 s.; Kollinger K. *Ruskie posiłki dla Bolesława III Krzywoustego w 1109, śmierć Zbysławy i trwałość sojuszu polsko-ruskiego w latach 1102–1104*. *Ruthenica*. Київ, 2008. T. 7. S. 41–51.

⁶⁴ Лаврентьевская летопись. С. 290.

⁶⁵ Там само. С. 290.

⁶⁶ Київський престол мав перейти до чернігівського князя Давида Святославича, наступним за ним по старшинству був сіверський князь Олег Святославич. Однак переяславський князь Володимир Мономах, скориставшись невдоволенням киян правлінням Святополка, провів давно забуте запрошення князя вічем і зайняв Київ. Пізніше це порушення права призвело до тривалого протистояння Мономаховичів з Ольговичами. Зміни в Києві, на перший погляд, навіть були вигідні для волинського князя. Ще 29 червня 1112 р. він

васалом якого став городенський князь Всеволодко Давидович, який розширював межі свого уділу якраз за рахунок завоювань у ятвязьких землях. Ярослав Святополкович почав шукати союзників, але великий князь першим наніс удар і в 1117 р. разом із Ростиславичами 60 днів тримав в облозі Володимир на Лузі⁶⁷. Відчуваючи подальшу загрозу, в 1118 р. волинський князь втік спочатку в Угорщину, а потім у Польщу⁶⁸. Волинське князівство перейшло до Мономаховичів.

У 1120 р. польське військо підтримало спробу Ярослава Святополковича повернути собі волинський престол. У відповідь Ростиславичі вторгнулися в польські землі. У 1121 р. польське військо і прихильники колишнього волинського князя безрезультатно штурмували Червень, який обороняв посадник Фома Ратиборович⁶⁹. У 1122 р. полякам вдалося захопити в полон перемишльського князя Володаря Ростиславича⁷⁰. Князя відпустили за великий викуп і зобов'язання підтримати Ярослава Святополковича⁷¹. У цьому поході у травні 1123 р. взяли участь також польські та угорські полки, які очолив сам король Стефан II. Впевнений у швидкій перемозі, Ярослав Святополкович першим з невеличким загonom під'їхав під стіни Володимира і почав погрожувати захисникам. Володимирський князь Андрій Володимирович випустив з міста кількох найманців-поляків, які підстерегли претендента, коли той вертав назустріч союзному війську. Загін найманців наскочив раптово. В сутичці Ярослав Святополкович був поранений списом і вночі помер⁷². Смерть Ярослава Святополковича зробила весь дальший похід непотрібним. Угорський король хотів його продовжувати, але поляки та Ростиславичі цієї ідеї не підтримали. Галицькі князі виступили посередниками на переговорах з Андрієм

одружився втретє з дочкою Мстислава Володимировича, який відразу ж зайняв місце поряд з батьком, ставши його правою рукою. Несподівано для волинського князя у Києві не тільки підтримали його давніх противників Ростиславичів, але й безпосереднього васала – городенського князя Всеволодка Давидовича, який тепер став київським васалом і зятем Володимира Мономаха.

⁶⁷ За Яном Длугошем, у Києві довідалися про змову волинського князя, що і стало причиною походу на Володимира (Jana Dlugosza Roczniki. Warszawa, 1969. Ks. 3–4. S. 346–347).

⁶⁸ «[Володимир Мономах] ... викликав його потім до себе в Київ листами і через послів. Він відповідає, що прибуде тільки в тому разі, якщо Володимир поклянеться, що не здійснить проти нього ніяких ворожих кроків. Але хоч Володимир дав таку клятву для забезпечення Ярослава, він, однак, відмовлявся від приїзду в Київ, попереджений радниками і лицарями Володимира Київського (невідомо чи щиро чи підступно) про загрозу ув'язнення в тюрмі. Після цього, переконаний брехнею і хитрістю своїх лицарів, довірив їм замок Володимир, а сам з дружиною, дітьми і всім майном втік у Польщу» (Jana Dlugosza Roczniki. Warszawa, 1969. Ks. 3–4. S. 348–349).

⁶⁹ Ипатьевская летопись. С. 334.

⁷⁰ Там само. С. 286; Dlugosza Jana Roczniki. Ks. 3–4. S. 358–359; Roepell R. Geschichte Polens. Hamburg, 1840. T. 1. S. 266; Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та Долішнім Сяном. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1925. Т. 138–140. С. 242; Лимонов Ю. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII веках. Ленинград, 1978. С. 42–45.

⁷¹ Іван Крип'якевич неправильно, на наш погляд, пов'язав участь Ростиславичів у цьому поході зі спробою посадити свого ставленика через боязнь посилення Мономаховичів (Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С. 94). Саме тому в заставі в поляків продовжував залишатися Ростислав Володаревич (Войтович Л. Галицько-волинські етюди. С. 130).

⁷² Ипатьевская летопись. С. 287.

Володимировичем. Учасники походу обмежилися посольствами до Володимира Мономаха з поясненням мотивації своїх вчинків⁷³.

Мономаховичі зберегли дружні стосунки з Болеславом Кривоустим і разом з ним підтримали претендента на угорський престол принца Бориса Калмановича, який у середині 1132 р. вторгнувся в Угорщину і 22 липня потерпів поразку на р. Шайо⁷⁴. Князь Володимирко Володаревич, який по смерті брата Ростислава об'єднав Перемишльське і Галицьке князівства, та його брати Васильковичі зберегли орієнтацію на союз з Угорщиною і Візантією, а галицька рать взяла участь у походах угорсько-чеського війська в польські землі у 1132–1135 рр.⁷⁵

Зайнявши київський престол, Ольговичі поспішили підтвердити союз з польськими князями. Великий київський князь Всеволод Ольгович (1139–1146) скріпив свій союз із краківським князем Владиславом Болеславичем (1138–1146) шлюбом дочки Звенислави з його сином сілезьким князем Болеславом Високим⁷⁶. У 1142 р. руське військо, очолене новим волинським князем Святославом Всеволодовичем, до якого приєдналися дружини гомельського князя Ізяслава Давидовича та галицького князя Володимирка Володаревича, виступило на допомогу краківському князю Владиславу Болеславичу проти мазовецького князя Болеслава Кучерявого⁷⁷. Союзне військо дійшло до Черська, де розпочалися переговори, які завершилися компромісним миром: молодші Болеславичі визнали зверхність старшого брата⁷⁸. У 1144 р. польські дружини, прислані краківським князем, незважаючи на те, що протистояння з молодшими Болеславичами знову продовжилось, приєдналися до війська Всеволода Ольговича, яке йшло на Володимирка Володаревича. У складі цього війська були дружини братів великого князя Ігоря та Святослава Ольговичів, чернігівського князя Володимира Давидовича, турівського князя В'ячеслава Володимировича, смоленського князя Ростислава Мстиславича та його сина Святослава, переяславського князя Ізяслава Мстиславича і городеньських князів Бориса і Гліба Всеволодовичів⁷⁹. Галицькому князеві, оточеному на березі Серету, вдалося добитися виходу, давши зобов'язання підтримувати Ігоря Ольговича і виплативши контрибуцію 1 400 гривень срібла⁸⁰.

⁷³ Летопись по Воскресенскому списку. *Полное Собрание Русских Летописей*. Москва, 2001. Т. 7. С. 25.

⁷⁴ Manteuffel T. The Formation of the Polish State: The Period of Ducas Rule, 963–1194. Detroit, 1982. P. 115; Makk F. The Árpáds and the Comneni: Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th century. Budapest, 1989. P. 33; Engel P. The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526. London; New York: I. B. Tauris, 2001. P. 50.

⁷⁵ Otto Bischof von Freising. Chronik oder die Geschichte der zwei Staaten / Hrsg. von W. Lammer. Berlin, 1960. Vol. VIII. S. 21, 34; Wissegrædensis Canonici. Continuato Cosmas. *Fontes Rerum Bohemicarum* / ed. J. Emler. Praha, 1874. T. 2. S. 138; Asztalos N, Pethő Alessandro. *Storia dell'Ugheria*. Milano, 1937. P. 51; Włodarski B. Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika. Nauki humanistyczno-społeczne*. Toruń, 1966. Zesz. 20. S. 56; Manteuffel T. The Formation of the Polish State. P. 115; Makk F. The Árpáds and the Comneni. P. 33; Kontier L. *Madžarska zgodovina*. Ljubljana, 2005. S. 59.

⁷⁶ Jasiński K. *Rodowód Piastów śląskich*. Wrocław, 1973. T. 1. S. 46.

⁷⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 313.

⁷⁸ Miśkiewicz B. Walki wewnętrzne w Polsce w latach 1142–1146. *Europa–Słowiańszczyzna–Polska*. Poznań, 1970. S. 367.

⁷⁹ Головки А. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях. С. 76.

⁸⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 314–316.

Конфронтація галицького князя з волинськими сусідами, яка посилилася з поверненням на Волинь Мономаховичів, вилилася в союз Володимирка Володаревича з Юрієм Довгоруком, який навесні 1149 р. був скріплений шлюбом Ярослава Володимировича з Ольгою Юріївною. Противник Юрія Довгорука, його племінник Ізяслав Мстиславич, дотримувався союзу з польськими князями⁸¹. Володимирко Володаревич теж намагався стати союзником сюзерена Польщі⁸². І схоже, що йому це вдалося, бо у 1153 р. польська рать не допомогла Ізяславу Мстиславичу проти Володимирка («Ляховѣ не идоша»⁸³). В цей час Ізяслав вже твердо посідав київський престол і його супротивник Юрій Довгорукий мусив відступити назад у Ростово-Суздальську землю. Тому навряд чи причиною вичікувальної позиції польських князів могли бути сумніви у можливості отримати за потреби допомогу від Ізяслава Мстиславича⁸⁴. Тобто Болеслав Кучерявий мусив мати солідні мотиви для відмови своєму союзникові⁸⁵. Можливо, саме зближення Володимирка Володаревича спричинилося до того, що між 1151–1154 рр. Ізяслав Мстиславич скріпив свій союз з Мешком Старим, братом Болеслава, видавши за нього дочку Євдокію, яка стала матір'ю трьох синів Мешка Старого⁸⁶. Ймовірно, Володимирко

⁸¹ Włodarski B. Sojusz dwóch seniorów (Ze stosunków polsko-ruskich XII wieku). *Europa – Słowiańszczyzna – Polska*. Poznań, 1970. S. 360.

⁸² За Длугошем, у 1151 р. Володимирко видав свою дочку Анастасію за краківського князя Болеслава Кучерявого, яка народила йому двох синів: Болеслава (* 1156) та Лєшка (* 1158). Коли вона померла, Болеслав не захотів знову одружуватися і залишився вдівцем (Jana Długosza kanonika krakowskiego *Dziejów polskich ksiąg dwanaście*. Kraków, 1868. Ks. 5. T. 2. S. 35, 43, 49). Євген Перфецький та Юрій Лимонов бачили в повідомленні Длугоша сліди втраченого перемишльського кодексу і повністю довіряли цим свідченням (Perfeckij E. *Historica Polonica Jana Długosze a ruske letopisectvi*. Praha, 1932. S. 132; Лимонов Ю. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII веках. Ленинград, 1978. С. 63–64). Пашуто Володимир повністю відкинув ці свідчення як малоімовірні (Пашуто В. *Внешняя политика Древней Руси*. С. 332, 422). Насправді Болеслав Кучерявий був одружений двічі. У 1137 р. він одружився з Верхулавою, дочкою Всеволода Мстиславича, старшого сина великого князя київського Мстислава Володимировича, яка востаннє згадана в документі від 15 квітня 1148 р. Другу дружину князя звали Марія. Вона згадана в документі від 31 грудня 1167 р. (Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława / wyd. F. Piekosiński. Kraków, 1886. T. 1. Nr. 1). За гіпотезою Освальда Бальзера, старший син Болеслав та його сестра народилися від першого шлюбу, тоді як молодший син Лєшек був сином Марії (Balzer O. *Genealogia Piastów*. S. 155–161). Цю гіпотезу підтримав Мирон Кордуба (Korduba M. Bolesław (1156–1172). *Polski Słownik Biograficzny*. Warszawa, 1936. T. 2. S. 262). За Яном Мітковським та Казимиром Ясінським, всі діти були від першого шлюбу (Mitkowski J. Leszek. *Polski Słownik Biograficzny*. Warszawa, 1972. T. 17. S. 159; Jasiński K. *Rodowód pierwszych Piastów*. Warszawa; Wrocław, 1992. S. 229–230). Джерела не дають змоги спростувати або повністю підтримати жодну з цих гіпотез, але не підлягає сумніву, що Володимиркові Володаревичу дуже важливо було схилити на свій бік польських союзників Мономаховичів або хоча б домогтися від них нейтралітету.

⁸³ Ипатьевская летопись. С. 336.

⁸⁴ Головки А. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях. С. 80.

⁸⁵ Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 266.

⁸⁶ Balzer O. *Genealogia Piastów*. S. 165; Dworaczek W. *Genealogia*. Warszawa, 1959. Tabl. 27; Włodarski B. Sojusz dwóch seniorów. S. 358. За Длугошем, Євдокія була дочкою Володимирка, яка померла незабаром після шлюбу, не залишивши нащадків по мечу (Jana Długosza kanonika krakowskiego *Dziejów polskich ksiąg dwanaście*. Kraków, 1868. Ks. 5. T. 2. S. 5). За Вінцентієм Кадлубком (Mistrza Wincentego *Kronika Polska* / tłum. K. Abgarowicz i B. Kürbis. Warszawa, 1974. S. 179) та іншими польськими джерелами (Kronika

Володаревич домігся-таки союзу з польськими князями і саме галицькими дружинами⁸⁷ були ті «руські... великі загони», які, за свідченням самого німецького короля і імператора Фрідріха I Барбароси, допомагали полякам у війні проти нього 1157 р.⁸⁸ І має рацію О. Головка, полемізуючи з В. Пашуто⁸⁹ та Б. Влодарським⁹⁰, які вважали, що руська допомога не могла бути значною через проблеми Мономаховичів. Однак галицький князь сповна використав нагоду для укріплення союзу з поляками. Саме тому у 1158 р., коли київський князь Ізяслав Давидович спробував натиснути на Ярослава Осмомисла, підтримавши претендента Івана Ростиславича, польські князі відразу ж підтримали галицького союзника⁹¹.

Напевно, правильно оцінює О. Головка і повідомлення Київського літопису про напад поляків на Червен («воеваша Лахове вколо Чьрвьна»⁹²). Це не була допомога київському князю Ростиславу Мстиславичу проти белзького чи червенського князя Святослава Мстиславича⁹³, а радше підтримка заходів Ярослава Осмомисла, який не повернув волинських прикордонних замків, зайнятих його батьком, і далі претендував на Червен⁹⁴. Але, можливо, під впливом союзу з польськими князями Ярослав Володимирович змінив свою позицію і почав зближення з Волинськими Мономаховичами. У 1169 р. він разом з польськими союзниками підтримав Мстислава Ізяславича в боротьбі за Київ⁹⁵.

Дискусійним залишається епізод 1173 р., коли Болеслав Кучерявий прийняв при своєму дворі прогнаного батьком Володимира Ярославича з матір'ю та лідером суздальської партії Костянтином Сірославичем, який після 1169 р. втратив свою позицію при галицькому дворі⁹⁶. Версія О. Головка, що велика польська допомога дала змогу здійснити переворот у Галичі, який закінчився спаленням коханки

książąt polskich. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1878. T. 3. S. 479; Kronika polska. *Ibid.* S. 634.), Євдокія була дочкою короля русинів, не названого по імені. Ці звістки підкріплюють більше версію Бальзера, ніж сумніви Ясінського (Jasiński K. *Rodowód pierwszych Piastów*. S. 244). Станіслав Смолька (Smolka S. *Mieszko Stary i jego wiek*. Warszawa, 1959; Kraków, 2009. 535 s.) та Мацей Пішибил (Przybył M. *Mieszko III Stary*. Poznań, 2002. 182 s.) залишили цю проблему відкритою. Можна стверджувати, що дочка Володимирка не могла бути виданою за Мешка Старого, бо за Одона, старшого сина останнього, видав свою доньку Вишеславу галицький князь Ярослав Осмомисл, який не міг видати її за свого рідного племінника (Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 266–267). Однак якщо існувала дочка Володимирка Володаревича, яка одружилася з братом Болеслава Кучерявого і незабаром померла без потомства, то її мужем міг бути тільки сандомирський князь Генріх (Войтович Л. *Княжа доба на Русі: портрети еліти*. Біла Церква, 2006. С. 350–351).

⁸⁷ Kuczyński S. *Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w.* S. 27; Головка А. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях. С. 81.

⁸⁸ «Ruthenorum... maximum exercitum collegissent» (Buly i listy, dotyczące Polski. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1868. T. 2. S. 22).

⁸⁹ Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси. С. 158.

⁹⁰ Włodarski B. *Sojusz dwóch seniorów*. S. 362.

⁹¹ Ипатьевская летопись. Стб. 497.

⁹² Там само. Стб. 522.

⁹³ Kuczyński S. *Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w.* S. 27.

⁹⁴ Головка А. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях. С. 81.

⁹⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 533.

⁹⁶ Там само. Стб. 564.

Ярослава Осмомисла Насті з Чагрович⁹⁷, бездоказова. Вигнанням допоміг лише белзький князь Святослав Мстиславич, передавши Володимирі Червен, де він довідався про боярський переворот у Галичі та ув'язнення зведеного брата Олега⁹⁸. Події в Галичі потрібно розглядати виключно в контексті боротьби «партій» галицького боярства без участі поляків, про яку немає в джерелах жодних натяків.

У жовтні 1173 р. краківський престол зайняв інший союзник галицького князя Ярослава – Мешко Старий. Вже у 1174 р. польські загони прийшли на допомогу Ярославу Осмомислу проти волинського князя Ярослава Ізяславича, який прийняв знову прогнаних з Галича Володимира Ярославича з матір'ю Ольгою Юріївною. Волинський князь не ризикнув воювати, але і не видав йому втікачів, відіславши їх до родича Михайла Юрійовича у Торческ⁹⁹. До самої смерті у 1187 р. Ярослав Осмомисл зберігав союзні стосунки з польськими князями.

Роман Мстиславич. Навіть якщо б князеві Романові Мстиславичу не вдалося нічого іншого, крім об'єднання Галицької і Волинської земель, цього було б досить, аби вважати його одним з найвидатніших князів на Русі. Саме так його оцінювали сучасники, а також більшість українських, російських, польських, австрійських та німецьких дослідників¹⁰⁰,

⁹⁷ Головкин А. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях. С. 82.

⁹⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 564.

⁹⁹ Там само. Стб. 71.

¹⁰⁰ Див.: Татищев В. История российская. Москва, 1964. Т. 3. С. 169–175; Christian Johann von Engel. Geschichte von Halitsch und des Vlodimir. Wien, 1792. S. 504; Полевой Н. История русского народа. Москва, 1830. С. 171–172, 185–187; Roepell R. Geschichte Polens. Hamburg, 1840. Bd. 1. S. 377–381; Зубрицкий Д. История древнего Галичско-Русского княжества. Львов, 1852. Ч. 2. С. 122; Львов, 1855. Ч. 3. С. 14, 19, 25, 30; Шараневич И. История Галичско-Володимирской Руси: от найдавніших времен до року 1453. Львов, 1863; Погодин М. Сочинения. Москва, 1871. Т. 1. С. 465–476; Górski K. Stosunki Kazimierza Sprawiedliwego z Rusią. Lwów, 1875. S. 25–31; Костомаров Н. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Санкт-Петербург, 1880. С. 126; Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek. Warszawa, 1959 [перевидання краківського видання 1881 р.]. С. 353–407; Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami. Kraków, 1881. S. 11; Андрияшев А. Очерк истории Волынской земли до XIV столетия. Киев, 1887. С. 143–154; Грушевский М. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. Киев, 1891. С. 246; Грушевский М. История України-Руси. Львів, 1905. Т. 2. С. 222–229, 405–406, 454, 560; Львів, 1905. Т. 3. С. 3–14; Соловьев С. История России с древнейших времен. Москва, 1988. Т. 1–2. С. 546–547, 562–563; Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. Lwów, 1904. Т. 1. С. 98–99; Ключевский В. Курс русской истории. *Ключевский В. О. Сочинения*. Москва, 1987. Т. 1. С. 340–341; Jabłonowski A. Historia Rusi południowej do upadku Rzeczy Pospolitej Polskiej. Kraków, 1912. S. 46–51; Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1917. Т. 123–124. С. 10; Томашівський С. Українська історія. Старинні часи і середні віки. Львів, 1919. С. 85–89; Włodarski B. Polityka ruska Leszka Białego. Lwów, 1925. 84 s.; Włodarski B. Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego. *Kwartalnik historyczny*. Warszawa, 1969. Nr 1. S. 5–18; Grodecki R, Zachorowski S, Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej. Kraków, 1926. Т. 1. S. 213; Голубець М. Україна-Русь у XII–XIII ст. *Велика історія України*. Львів, 1935. Т. 1. С. 179–210; Александр П. Лекции по русской истории. Москва, 1939. С. 30–32; Дмитро Д. Нарис історії України. Мюнхен, 1966. Т. 1. С. 85; Аркас М. Історія України. Прага, 1941. Ч. 1. С. 110; Кордуба М. Історія Холмщини й Підляшшя. Краків, 1941. С. 48–53; Пашуто В. Очерки по истории Галичско-Волынской Руси. Москва, 1950. С. 191–193; Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 163–166, 181–183, 213; Полонська-Василенко Н. Історія України. Київ, 1992. Т. 192–193; Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С. 109–111;

серед яких виділимо дослідження Олександра Головка¹⁰¹ та Олександра

Рыбаков Б. Первые века русской истории. Москва, 1963. С. 153; Рыбаков Б. «Слово о полку Игореве» и его современники. Москва, 1971. С. 95–96; Толочко П. Киев и Киевская земля в период феодальной раздробленности XII–XIII вв. Киев, 1970. С. 183; Толочко П. Древняя Русь. Киев, 1987. С. 155–156; Котляр М. Данило Галицкий. Київ, 1979. С. 5–27; Толочко П. Володимир Мономах в історичній і поетичній пам'яті. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2011. Вип. 20. С. 366–376; Войтович Л. Зоря князя Романа. *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1991. № 2. С. 32–35; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Львів, 1996. С. 30–31, 33, 50, 56; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С. 223–225, 375–382; Войтович Л. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства. *Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів, 2001. С. 13–30; Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 36–37, 470–490; Войтович Л. Мати короля Данила (зауваження на полях монографії Д. Домбровського). *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2007. Вип. 1. С. 45–58; Войтович Л. Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2008. Вип. 2. С. 30–39; Войтович Л. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинської держави. *Галицько-Волинські етюди*. Біла Церква, 2011. С. 196–228; Wojtowycz L. Ruś halicka a Bizancjum w XI–XIV w.: wybrane problemy. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*. Kraków, 2011. T. 138. S. 41–64; Толочко О., Толочко П. Київська Русь. Київ, 1998. С. 257–258; Кралюк П. Роман Мстиславович, князь волинський і галицький. Луцьк, 1999. 76 с.; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań; Wrocław, 2002. S. 23–44; Dąbrowski D. Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). Kraków, 2008. S. 256–265.

¹⁰¹ Головка А. Объединительные процессы на Руси в первой половине XIII в. *Вопросы истории СССР*. Харьков, 1983. Вип. 28. С. 111–116; Головка А. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII в. Киев, 1988. С. 82–88; Головка А. Давньорусько-польські відносини на початку XIII ст. (про обставини загибелі галицько-волинського князя Романа Мстиславича). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ, 1991. Вип. 1. С. 7–10; Головка А. Південна Русь і половецький степ у політичній діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича. *Польща–Україна: історична спадщина і суспільна свідомість*. Київ; Кам'янець-Подільський, 1992. С. 16–17; Головка А. Київська Русь на сторінках хроніки В. Кадлубека. *Український історичний журнал*. 1993. № 4–6. С. 27–37; Головка А. На чолі об'єднаного князівства: загадкові і невідомі сторінки біографії князя Романа Мстиславича. *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції*. Львів, 1993. С. 93–95; Головка А. Князь Роман Мстиславович та його доба. Київ, 2001. 248 с.; Головка А. Князь Роман Мстиславович. *Вопросы истории*. 2002. № 12. С. 52–70; Головка А. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 223–251; Головка А. Політика Королівства Угорщина щодо Південно-Західної Русі у першій половині XIII ст. *Міжнародні зв'язки України. Наукові пошуки і знахідки*. Київ, 2006. Вип. 15. С. 151–169; Головка А. Парадигма Романа Мстиславича. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2007. Т. 1. С. 59–66; Головка А. Русь і руські князівства на сторінках польських нарративних джерел. *Terra Cossacorum. Студії з давньої і нової історії України*. Київ, 2007. С. 358–382; Головка А. Межиріччя Дністра та Дунаю в політичному житті галицької землі (XI–XIII ст.). *«Слово о полку Игоревім» та його доба*. Галич, 2007. С. 3–16; Головка А. Західнобузькі міста Холм і Дорогичин у політичній діяльності короля Данила Романовича. *Дрогичинь 1253*. Івано-Франківськ, 2008. С. 50–63; Головка А. Останній похід князя Романа Мстиславича у джерелах та історичній думці. *Український історичний журнал*. 2009. № 4. С. 28–48; Головка А. О месте захоронения галицко-волинского князя Романа Мстиславича. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2009. № 3 (37). С. 22–23; Головка А.

Майорова¹⁰². Зрозуміло, що така знакова фігура, як Роман Мстиславич, не могла не викликати і протилежних оцінок¹⁰³.

Князь Роман Мстиславич народився близько 1152 р. у Переяславі, де тоді княжив його батько¹⁰⁴. Його матір'ю була Агнешка, дочка краківського князя Болеслава Кривоустого, яка народилася у 1137 р.¹⁰⁵. З дитинства він володів польською мовою і протягом всього життя польські проблеми були для нього родинною спра-

Війна за «галицьку спадщину» (1187–1189). *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2010. Вип. 3. С. 116–132.

¹⁰² Майоров А. Борьба за Берестье по сведениям Полоцкой летописи В. Н. Татищева и польских средневековых хроник. *Исследования по истории средневековой Руси. К 80-летию Ю. Г. Алексеева*. Санкт-Петербург, 2006. С. 62–69; Майоров А. [Рец.]: *Rossica Antiqua. Исследования и материалы*. 2006. Санкт-Петербург, 2006. С. 387–391 [на]: Толочко А. П. «История Российской» Василия Татищева: источники и известия. Москва; Киев, 2005. 544 с.; Майоров А. О работе В. Н. Татищева над текстом проекта Романа Мстиславича (в свете изучения Академической рукописи второй части «Истории Российской»). *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2007. Серия. 2. Вып. 4. С. 10–18; Майоров А. Кто представил В. Н. Татищеву сведения о проекте Романа Мстиславича? *Древняя Русь: вопросы медиевистики*. 2007. № 3 (29). С. 67–69; Майоров А. «Конституционный проект» Романа Мстиславича в «Истории Российской» В. Н. Татищева. «В кратких словесах многой разум замыкающее...». *Сборник научных трудов в честь 75-летия проф. Р. Г. Скрынникова*. Санкт-Петербург, 2008. С. 186–200; Майоров А. Политико-географические представления В. Н. Татищева и мнимые реалии древнерусской эпохи: по поводу работ А. П. Толочко. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. 2008. № 1 (3). С. 89–100; Майоров А. Из истории внешней политики галицко-волинского князя Романа Мстиславича. *Дьнеслово. Збірник праць на пошану дійсного члена НАН України Петра Толочка з нагоди його 70-річчя*. Київ, 2008. С. 51–57; Майоров А. Про останній похід Романа Мстиславича (у контексті зовнішньо-політичних зв'язків Галицько-Волинського князівства). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2008. Т. 256. С. 7–31; Майоров А. Международное положение Галицко-Волинского княжества в начале XIII в. Роман Мстиславович и Штауфены. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*. Львів, 2008. С. 120–127; Майоров А. Чи відвідували послы римського папи Романа Мстиславича у Галичі? *Дрогоичинь 1253*. Івано-Франківськ, 2008. С. 119–133; Майоров А. Ерфуртський епізод зовнішньої політики Романа. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України*. Галич, 2008. С. 84–90; Майоров А. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат. Біла Церква, 2010. Т. 1. 318 с.; Біла Церква, 2011. Т. 2. 462 с.; Майоров А. Русь, Византия и Западная Европа. Санкт-Петербург, 2011. С. 19–442.

¹⁰³ Naruszewicz A. *Historia narodu Polskiego*. Warszawa, 1783. Т. 4. S. 57–106; Карамзин Н. История государства российского. Москва, 1991. Т. 2–3. С. 395, 412–413; Толочко О. Конституційний проект Романа Мстиславича 1203 р.: спроба джерелознавчого дослідження. *Український історичний журнал*. 1995. № 6. С. 22–36; Толочко А. К старым спорам о Татищеве. А се его серебро. *Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя*. Київ, 2002. С. 245–248; Толочко А. Принимал ли Роман Мстиславич посольство папы Иннокентия III в 1204 г.? *Ruthenica*. 2003. Т. 2. С. 195–204; Толочко А. «История Российской» Василия Татищева: источники и известия. Москва; Киев, 2005. С. 327–328; Горовенко А. Меч Романа Галицкого. Князь Роман Мстиславич в истории, эпосе и легендах. Санкт-Петербург, 2011. 480 с.

¹⁰⁴ Войтович Л. Генеалогія династії Рюриковичів. Київ, 1990. С. 113; Войтович Л. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства. *Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів, 2001. С. 13; Войтович Л. Князівські династії. С. 223; Войтович Л. Княжа доба на Русі. С. 470–471. Погляди істориків і дискусії стосовно дати народження Романа Мстиславича див.: Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 271–272.

¹⁰⁵ Balzer O. *Genealogia Piastów*. S. 183; Jasiński K. *Rodowód pierwszych Piastów*. S. 262.

вою. Сучасник подій Вінцентій Кадлубек та «Великопольська хроніка» згадують про перебування Романа в дитинстві у діда чи дядька при польському дворі¹⁰⁶. Щоправда, особливою прихильністю краківського князя Казимира Справедливого Роман не користувався¹⁰⁷. Краківський князь у 1188–1189 рр. не підтримав Романа Мстиславича в його спробі утвердитися в Галичі, а потім повернути собі Володимир¹⁰⁸. Навпаки, Казимир Справедливий послав воєводу Миколая, який допоміг Володимирі Ярославичу повернутися до Галича. Це було спричинене не тільки небажанням краківського князя посилювати племінника Романа Мстиславича, який повернув свої позиції на Волині¹⁰⁹, а й тиском імператора Фрідріха Барбароси, який з величезним військом перебував на кордоні з Угорщиною¹¹⁰.

¹⁰⁶ «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. Москва, 1987. С. 131. Незважаючи на суперечливість самого повідомлення (дід Романа краківський князь Болеслав Кривоустий помер до його народження, Казимир Справедливий був тільки його дядьком), відкидати таку можливість не можна, особливо з огляду на складне становище його батька у 1154–1157 рр.

¹⁰⁷ Перед смертю Мстислав Ізяславич домовився з молодшим братом луцьким князем Ярославом, що той не відбиратиме у племінників Західну Волинь. Ставши сюзереном Волинської землі, Ярослав дотримався угоди, але, щоби полегшити своїм синам зберегти старшинство, він розділив Західну Волинь на чотири частини: Роман отримав Володимирське князівство, Всеволод – Белзьке, Святослав – Берестейське, а Дорогичинське князівство передали Василькові, синові наймолодшого брата Ярополка Ізяславича. По смерті берестейського князя Святослава, у якого не було спадкоємців, Роман Мстиславич приєднав це князівство у 1172 р. (Татищев В. История Российская. Москва, 1963. Т. 2. С. 96) чи 1193 р. (Magistri Vincentii Chronicon Polonorum. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1878. Т. 2. S. 408–409, 412). Претендував на Берестя і дорогичинський князь Василько Ярополкович, спираючись, схоже, на підтримку з боку мазовецьких князів, з якими був пов'язаний союзом, скріпленням шлюбом (Татищев В. История Российская. Москва, 1964. Т. 3. С. 427; Balzer O. *Genealogia Piastów*. S. 188). З огляду на очевидну тенденційність Вінцентія Кадлубка (Головко О. Юго-Западна Русь XII в. в хронике краковского епископа Винцентия Кадлубка. *Минуле і сучасне Волині*. Луцьк, 1988. С. 120–122) потрібно обережно сприймати його повідомлення, що Василько Ярополкович був польським васалом і заповів своє князівство П'ястам. Василько Ярополчич помер у 1182 р. Князівство успадкував його син (ім'я невідоме) і лише після смерті останнього у 1192 р. Дорогичинське князівство було приєднане до володінь Романа (Wilkievicz-Wawrzyńczyk A. *Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII i XIII w. Ateneum Wileńskie*. Wilno, 1937. Т. 12. S. 11–12). У 1182 р. Казимир Справедливий здійснив якийсь похід на Берестя (Rocznik kapituly krakowskiej. *Monumenta Poloniae Historica. Pomniki Dziejowe Polski*. Series nova. Warszawa, 1978. Т. 5. S. 64; Mistrza Wincentego Kronika Polska. S. 412), можливо, на підтримку спадкоємця Василька Ярополчича. Він явно не був задоволений заходами Романа Мстиславича з об'єднання волинських земель.

¹⁰⁸ Головко О. Війна за «галицьку спадщину» (1187–1189). *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2010. Вип. 3. С. 116–132. Тут не можна повністю виключати ймовірність другого шлюбу Казимира Справедливого близько 1185 р. з Оленою, дочкою белзького князя Всеволода Мстиславича, який отримав Володимир після відходу Романа у Галич (Siarczyński F. *Dzieje księstwa Belzkiego*. Lwów, 1829. S. 14–19; Kętrzyński S. Na marginesie «Genealogii Piastów». *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1931. Т. 29. S. 200–209). Запечечення цієї ймовірності достатньо варомі (Wasilewski T. Helena księżniczka znojemska, żona Kazimierza Sprawiedliwego. *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1978. Т. 69, з. 1. S. 115–120), але залишають місце для подальшої дискусії.

¹⁰⁹ Головко О. Війна за «галицьку спадщину». С. 130.

¹¹⁰ Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси. С. 162.

У 1191 р., коли Краків зайняв Мешко Старий, Казимира Справедливого підтримали обидва брати, Роман та Всеволод Мстиславичі, які до того часу владнали свої стосунки. Наближення військ володимирського і белзького князів змусило прихильників Мешка покинути місто¹¹¹. Далі, у 1193 р.¹¹² та 1196 р.¹¹³, Роман Мстиславич разом із польськими союзниками здійснював походи на ятвягів.

Немає також жодних підстав вважати, що під тиском папської курії, яка боялася русько-польського союзу, Казимир Справедливий у 1192 р. уклав з Угорщиною мир, який погоджував зовнішню антируську політику (своєрідну предтечу Спішської угоди 1214 р.)¹¹⁴. Це суто антиримська спекуляція у тогочасному дусі. Невеликий фрагмент Кадлубка про переговори краківського єпископа Пельки і воєводи Миколая з представниками угорського короля Бели III підстав для подібних висновків не дає¹¹⁵.

Роман Мстиславич активно втрутився у війну між спадкоємцями Казимира Справедливого після смерті останнього 5 травня 1194 р. Лешко Білий та Конрад Казимировичі були його двоюрідними братами. Краківська еліта, очолена єпископом Пелькою та воєводою Миколаєм, проголосила краківським князем старшого з братів – Лешка Білого. Але з цим не погодився молодший брат Казимира Справедливого Мешко Старий. Мешко Старий з іншим сином, Владиславом Тонконогим, рушив на Краків, очікуючи підходу з Куяв сина Болеслава та з Сілезії союзників ратиборського князя Мешка Плоскононогого й опольського князя Ярослава. Військо краків'ян з юними Лешком Білим та Конрадом і воєводою Миколаєм йшло на з'єднання з військом Романа Мстиславича. Щоби виграти час до підходу сілезьких князів, Мешко Старий запропонував Романові виступити посередником на переговорах. Роман відкинув цю пропозицію¹¹⁶.

Тоді Мешко Старий 13 вересня 1195 р. на березі річки Мозгава біля міста Єнджеків, 80 км на північ від Кракова, розпочав битву, якій судилося стати однією з найжорстокіших битв в історії Польщі княжих часів. Мешко Старий сподівався випередити противників і розбити племінників до підходу волинського війська. І справді, волинському війську довелося вступити у битву мало не на марші. У першій фазі битви, вривавшись у бойові порядки волинян, Мешко Старий домігся переваги. Роман Мстиславич був важко поранений і волиняни почали відступати. Останнє дало змогу київському літописцю ігумену Мойсею¹¹⁷ написати, що волинський князь був розгромлений¹¹⁸. Але битва на цьому не закінчилася. Мешко Старий втратив половину війська, на полі бою загинув його син Болеслав, а сам князь теж був поранений, і його військо залишило поле битви¹¹⁹. Непевна ситуація і чутки

¹¹¹ Mistrza Wincentego Kronika Polska. S. 416–417.

¹¹² Ibid. S. 421.

¹¹³ Ипатьевская летопись. Стб. 702.

¹¹⁴ Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси. С. 162.

¹¹⁵ Mistrza Wincentego Kronika Polska. S. 421.

¹¹⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 686–687.

¹¹⁷ Видубицький ігумен Мойсей був редактором київського літопису Рюрика Ростиславича, колишнього Романового тестя, вже в період конфронтації із зятем.

¹¹⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 687. Йдучи за цим текстом, про поразку Романа писали Володимир Пашуто (Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси. С. 164) та Микола Котляр (Котляр М. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ, 2003. С. 101).

¹¹⁹ Rocznik kapituly krakowskiej. *Monumenta Poloniae Historica* / ed. A. Bielowski. Lwów, 1872. T. 2. S. 800; Rocznik Tracki. *Ibid.* 835; Rocznik świętokrzyski nowy. *Monumenta Poloniae*

про смерть князя Романа змусили краківського єпископа прибути у волинський табір. Незважаючи на поранення, Роман був готовий повернути своє військо на поле битви¹²⁰, але після наради, враховуючи понесені втрати, військо переможців, за якими залишилося поле битви, теж повернуло назад до Кракова¹²¹. Роль Романа у битві при Мозгаві була великою, її особливо підкреслив автор Верхньосілезького річника («біля Мозгави відбулася війна з князем Романом»)¹²².

Коли обидва війська відступали від Мозгави, сілезькі князі Мешко Плосконогий і Ярослав несподівано зіткнулися з сандомирським воєводою Говаркою. Ці війська спізналися і не брали участі в битві. Воєвода, певно, знав про поразку Мешка Старого і з малими силами атакував сілезьких князів, але був розбитий і потрапив у полон¹²³. Незважаючи на перемогу під Мозгавою Лешка Білого¹²⁴, обидві сторони понесли великі втрати і мусили взяти паузу¹²⁵. Роман Мстиславич з волинськими полками повернувся у Володимир¹²⁶. Перемовини між противниками завершилися компромісом: краківським князем і сюзереном Польщі залишився Лешко Білий, а Мешко Старий задовольнився Куявським князівством, яке отримав після смерті Болеслава¹²⁷.

Але незабаром невдоволена правлінням біскупя Пельки і його партії, які її відштовхнули від влади, мати Лешка Білого сама звернулася до Мешка Старого. У 1198 р. було досягнуто нового компромісу. Мешко повернув Куяви в обмін на Краків. Але він також не міг терпіти влади краківської кліки і обмежився титулом та присутністю свого гарнізону в столиці. Лешко Білий отримав Сандомирське князівство, а його брат Конрад – Мазовецьке. Обоє тепер повністю орієнтувалися на Романа, позиції якого значно укріпилися, що дало йому змогу невдовзі здійснити найбільшу справу свого життя: об'єднати Волинську і Галицьку землі¹²⁸.

Historica. Lwów, 1878. T. 3. S. 70; Rocznik kapituły gnieźnieńskiej. *Brygida Kürbis B. Dziejopisarstwo wielkopolskie w XIII i XIV wieku*. Warszawa, 1959. S. 21; Kozłowska-Budkowa S. Bolesław (1159–1195). *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1936. T. 2. S. 262; Zientara B. Mieszko III Stary. *Poczet królów i książąt Polskich*. Warszawa, 1980. S. 120; Samsonowicz H. Leszek Biały. *Ibid.* S. 139.

¹²⁰ Mistrz Wincenty tzw. Kadłubek. *Kronika Polska* / przełożyła i opracowała B. Kürbis. Wrocław, 1996. S. 254–255.

¹²¹ Przybył M. Władysław Laskonogi. Poznań, 1998. S. 37.

¹²² «In Mescava bellum cum Romano rege fit» (Rocznik górnośląski. *Monumenta Poloniae Historica* / ed. A. Bielowski. Lwów, 1878. T. 3. S. 715).

¹²³ Samsonowicz H. Leszek Biały. S. 139–140.

¹²⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. Львів, 1905. Т. 3. С. 3.

¹²⁵ Włodarski B. Wołyń pod rządami Rurikowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza. *Rocznik Wołyński*. Równe, 1934. T. 3. S. 129; Włodarski B. Polska i Rus: 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 19; Головка А. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях... С. 86–87; Головка А. Роман Мстиславич і його доба. С. 130–133.

¹²⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 687.

¹²⁷ Dokumenty Kujawskie i Małopolskie przeważnie z XIII wieku / wyd. B. Ulanowski. *Archivum komisji historycznej Akademii Umiejętności*. Kraków, 1888. T. 4. Nr 4; Szczur S. Zmiany polityczne w Wielkopolsce 1181–1195. *Roczniki Historyczne*. 1980. T. 46. S. 13–14.

¹²⁸ Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 277. Обставини цього об'єднання точно не відомі, вони не знайшли відображення у літописних текстах, які збереглися. Віталій Нагірний взагалі пропонує датувати цю подію 1198 р. (Nagirnyj W. *Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199–1264)*. Kraków, 2011. S. 75–94). За Вінцентієм Кадлубком, Романа поставив галицьким князем Лешко Білий як свого намісника (Mistrza Wincentego *kronika polska* / ed. A. Bielowski. *Monumenta Poloniae*

Обставини загибелі Романа Мстиславича під Завихвостом залишаються дискусійними¹²⁹. На мою думку, військо Романа Мстиславича йшло через Польщу як союзну державу на допомогу свояку, німецькому королю Філіпу Гогенштауфену (одруженому з Іриною, сестрою Єфросинії-Анни, другої дружини Романа Мстиславича), який вів напружену боротьбу з Оттоном IV Вельфом. Про цю допомогу було домовлено в Ерфурті у 1202–1203 рр. в ході зустрічі з ландграфом Германом та, ймовірно, королем Філіпом. Кульмінація протистояння Гогенштауфенів із Вельфами припала на 1204–1205 рр., причому король Філіп добився перелому і почав перемагати. Галицько-волинська підмога була вкрай необхідна. Довідавшись, що польські князі стали на бік папи і Вельфів, Роман вступив у переговори. У його плани війна з польськими князями, родичами, яким він стільки допомагав і з якими недавно підтвердив союз, не входила. Він був переконаний, що легко з ними домовиться. Коли ж переговори зайшли в глухий кут, Роман міг зажадати в Заставу Люблін, щоб не чекати удару в спину. Ймовірно, великої битви під Завихвостом, про яку пишуть деякі автори¹³⁰, взагалі не було. Схоже, що сторони домовилися і військо Романа Мстиславича рушило до Завихвоста, де планувалася переправа через Віслу. І під час розвідування місця для найбільш зручної переправи¹³¹ Роман Мстиславич несподівано натрапив на польське військо чи, радше, польську розвідку, яка стежила за військом Романа Мстиславича. Сама сутичка, як і загибель князя Романа, були випадковими, що й зумовило пізніше такий характер повідомлень в джерелах, бо навіть Лешко Білий не зміг потім пояснити, що ж трапилося¹³².

Боротьба за спадщину Романа Мстиславича: перший етап (1205–1214).

Польські князі взяли найактивнішу участь у цій боротьбі, звичайно, використовуючи у власних інтересах сприятливу кон'юнктуру.

Historica. Lwów, 1872. Т. 2. С. 437–440; Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. С. 4–6; Щавелева Н. Польские латиноязычные средневековые источники. Москва, 1990. С. 110–112; Головка О. Князь Роман Мстиславич та його доба. С. 142–143). Однак сандомирський князь сам тоді орієнтувався на Романа і сили волинського князя були значно більшими за сили сандомирського князя. Утвердження князя в Галичі залежало передусім від галицького боярства. Але інформація Кадлубка дає змогу припускати, що в поході на Галич із волинянами, можливо, йшли дружини сандомирського та мазовецького князів. З цього ж джерела маємо повідомлення і про бій під Галичем. Іван Крип'якевич звернув увагу, що партія прихильників Романа була численною і окремі бояри пішли за ним навіть в еміграцію після першої невдалої спроби (Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. С. 110). Але, напевно, не менш численною була і партія його противників. Від Кадлубка походить також інформація про репресії Романа стосовно галицького боярства (*Mistrza Wincentego kronika polska*. S. 440–441).

¹²⁹ Деталі дискусії див.: Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 277–292.

¹³⁰ Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami. S. 15–16; Wilkiewicz-Wawrzyńczykowska A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. S. 20; Феннел Д. Кризис средневековой Руси. 1200–1304. Москва, 1989. С. 5.

¹³¹ Головка Олександр звернув увагу на Завихвост як традиційне місце переправ через Віслу протягом середніх віків і ранньомодерної доби. На жаль, локалізація переправи досі не встановлена через часті зміни русла ріки. (Головка А. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях... С. 88; Головка А. Останній похід князя Романа Мстиславича. С. 38). Ці зміни на початку XIX ст. навіть зруйнували рештки старого замку (Wąsowiczówna T. Wczesnośredniowieczny przeprawę przez środkową Wisłę. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. Warszawa, 1957. Т. 5. С. 439–447).

¹³² Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 291–292.

Спочатку Лешко Білий став опікуватися волинськими князями. Взимку 1207 р. краківський князь з честю прийняв вдову Романа з синами, які втратили свої володіння, залишив при дворі княгиню Єфросинію з юним Васильком Романовичем і відправив Данила Романовича з пестуном Мирославом до угорського двору разом зі своїм послом В'ячеславом Лисим¹³³. Восени 1207 р., коли між Ігоревичами, які зайняли галицький та володимирський престолі, почалися чвари, волинські князі самі звернулися до польських сусідів. Лешко Білий з братом Конрадом та белзьким князем Олександром Всеволодовичем без особливих зусиль зайняли Володимир і захопили в полон князя Святослава Ігоревича. Літописець зафіксував, що польські князі на прохання Олександра Всеволодовича зупинили польських мародерів, які намагалися ввірватися до собору св. Богородиці, навіть вбиваючи двох своїх воїнів («возбыста Лахы своа»¹³⁴). Війська Інгваря та Мстислава Ярославичів, судячи з літопису, підійшли вже після того, як володимирці впустили союзників до міста. Наступним спільним кроком польсько-волинського війська був розгром і взяття в полон пінського князя Володимира Святополковича¹³⁵, який, схоже, пробував скористатися проблемами волинських князів, можливо, виступаючи союзником Ігоревичів. За ініціативою Лешка Білого Володимир отримав Олександр Всеволодович, а Василько з матір'ю дістали Берестейське князівство¹³⁶. У цій ситуації сюзерен Волині луцький князь Інгвар Ярославич поспішив укласти союзну угоду з Лешком Білим, скріплену шлюбом краківського князя з Гремиславою Інгварівною¹³⁷. Спочатку Інгвар Ярославич сам спробував утвердитись у Володимирі, але невдовзі погодився на передачу князівства Олександрові Всеволодовичу за умови передачі Белзького князівства Василькові Романовичу. При цьому Олександр Всеволодович виділив братові Всеволоду уділ у Червені і забрав собі Угровськ, Стовл, Комов і Верещин з раніше виділеного Василькові Берестейського князівства¹³⁸.

Після повернення Ігоревичів у Галицьку землю була укладена польсько-галицька угода 1209 р., скріплена шлюбом мазовецького князя Конрада, молодшого брата Лешка Білого, з Агафією, дочкою перемишльського князя Святослава Ігоревича¹³⁹.

¹³³ Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 292–293.

¹³⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 720.

¹³⁵ Там само. Стб. 720.

¹³⁶ Там само. Стб. 720–721.

¹³⁷ Там само. Стб. 720. Детальний аналіз джерел та поглядів істориків із цієї проблеми здійснили Освальд Бальцер (Balzer O. *Genealogia Piastów*. II wyd. S. 462–465), з чим погодилися Казимир Ясінський (Jasiński K. *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*. Poznań; Wrocław, 2001. S. 26–29) та Генрік Самсонович (Samsonowicz H. *Konrad Mazowiecki (1187/88–31.VIII.1247)*. Kraków, 2008. S. 50). Гіпотеза про одруження Лешка Білого з дочкою колишнього новгородського князя Ярослава Володимировича, який до 1207 р., напевно, вже помер, а від початку XIII ст. не мав жодного уділу (при цьому Лешко мав розлучитися з дочкою Інгваря Ярославича) не опирається на переконливі аргументи (Dąbrowski D. *Dwa ruski małżeństwa Leszka Białego. Karta z dziejów Rusi halicko-włodzimierskiej i stosunków polsko-ruskich w początkach XIII w.* *Roczniki Historyczne*. Warszawa, 2006. T. 72. S. 67–93).

¹³⁸ Ипатьевская летопись. С. 721.

¹³⁹ *Katalogi biskupów krakowskich. Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1878. T. 3. S. 357. Віднесення цього шлюбу до 1207 р. (Balzer O. *Genealogia Piastów*. II wyd. S. 469–479; Samsonowicz H. *Konrad Mazowiecki (1187/88–31.VIII.1247)*. Kraków, 2008. S. 50), яке ґрунтується на хибних хронології Галицько-Волинського літопису, не може бути

Але коли у 1211 р. у відповідь на репресії Ігоревичів галицьке боярство звернулося до угорського короля з проханням підтримати Данила Романовича і потужне угорське військо, очолене палатином Потом, з яким йшли галицькі бояри-емігранти, підійшло до Перемишля, поляки не допомогли князеві Святославу Ігоревичу. Його схопили перемишляни і видали угорцям. Військо рушило до Звенигорода на Білці, куди вже підходила белзька дружина Василька Романовича з боярами Вячеславом Товстим, Мирославом, Дем'яном та Воротиславом, володимирська дружина Олександра Всеволодовича, червенська дружина Всеволода Всеволодовича, луцька, дорогобузька і шумська дружини. Підійшло і польське військо, очолене Суліславом Бернатовичем¹⁴⁰. Напевно, поляки також були на коронаційних торжествах Данила Романовича, які відбувалися в Успенському соборі у Галичі.

Після повернення Данила Романовича до Галича відбулися деякі зміни на Волині, ініціатором яких виступив краківський князь Лешко Білий. Після його походу до Белзу князівство знову було передане Олександрові Всеволодовичу, а Василько Романович переміщений на Східну Волинь до Кам'янця на Случі на східній окраїні Володимирського князівства¹⁴¹. Польські історики, покликаючись на угорсько-польську угоду, укладену під Володимиром, за якою нібито Галицька земля відходила до сфери впливу угорського короля, а Волинська земля – краківського князя¹⁴², вважають, що на її підставі Лешко Білий вважав волинських князів за своїх васалів і розпоряджався їхніми уділами. Але жодних доказів існування Володимирської угоди немає. Угорський король Андрій II керувався спочатку угодою 1204 р. з покійним Романом Мстиславичем, яка передбачала опікунство, а потім, прийнявши відповідний титул, розпочав реалізацію планів угорсько-галицької унії на кшталт угорсько-хорватської унії. Якщо де-факто обидві сторони погоджувалися на поділ сфер впливу, то підстав для твердження про закріплення подібного поділу в міжнародній угоді до Спіша немає. Краківський князь Лешко Білий, подібно до Романа Мстиславича, який колись, допомігши Казимировичам, вважав, що це дає йому підстави розглядати їх під своїм покровительством, теж намагався допомогти Романовичам, зберігаючи над ними своєрідний протекторат. Погоджуюся, що саме за передачу Белзу Олександрові Всеволодовичу Лешек отримав від нього Угровськ, Верещин, Стів і Комов¹⁴³, укріпивши свої позиції на бузькому кордоні. Сам же Олександр мав віддати Василькові дещо більший уділ, що він і зробив невдовзі, відмовившись на користь Романовичів під тиском Лешка від Тихомля і Перемиля¹⁴⁴.

Після утвердження в Галичі боярського князя Володислава Кормильчича Лешко Білий, прийнявши перед цим Данила Романовича з матір'ю «с великою чтбю»¹⁴⁵,

прийнятним. Зрозуміло, що раніше 1209 і пізніше 1211 р. цей шлюб не мав би жодного сенсу з погляду політичної доцільності (Jasiński K. *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*. Poznań; Wrocław, 2001. S. 36–37).

¹⁴⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 725.

¹⁴¹ Там само. Стб. 728–729.

¹⁴² Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). *Biografia polityczna*. Kraków, 2012. S. 50.

¹⁴³ Ibid. S. 77.

¹⁴⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 730.

¹⁴⁵ Там само. Стб. 729. Думаю, що Данило Романович з княгинею Єфросинією прибули до Кракова безпосередньо з табору на Латориці біля Требішова, коли Андрій II швидким маршем рушив до своєї столиці, а Владислав Кормильчич, не менш швидким

тобто і далі визнаючи його галицьким князем, кинувся допомагати Романовичам. У 1213 р. військо Лешка з волинськими дружинами Данила і Василька Романовичів (у яких зібралися всі головні волинські бояри), пересопницького князя Мстислава Ярославовича, володимирського князя Олександра Всеволодовича та белзького князя Всеволода Всеволодовича рушило на Володислава Кормильчича. «Боярський» князь залишив братів обороняти Галич, а сам з найманими загонами угорців та чехів зустрівся з волинянами на р. Боброк (десь у районі нинішньої Бібрки). Його військо було розбите, але Галич вистояв¹⁴⁶. Так само не дали результатів облоги інших галицьких міст, зокрема Теремовлі, Маклекова і Збаража. Здобути вдалося лише один Биковен¹⁴⁷. Боярський лідер Володислав Кормильчич виявився непоганим князем, зумівши вистояти проти сусідів¹⁴⁸. Галицьке боярство і містичі його підтримали.

Спішська угода і другий етап боротьби за спадщину Романа Мстиславича (1214–1238). Приборкавши баронську опозицію, угорський король Андрій II, який ще на початку боротьби за Романову спадщину, підтримуючи Данила Романовича, поспішив додати до свого титулу rex Galiciae et Lodomerie, був готовий до радикальніших дій. Приклад Володислава Кормильчича показав йому, що галицькі барони зовсім не лояльніші від угорських чи хорватських. Просто окупувати Галицьку і Волинські землі нереально, потрібна унія на зразок угорсько-хорватської з Арпадом на престолі. Завадити цим планам міг Лешко Білий, який все активніше втручався у галицькі та волинські справи. Влітку 1214 р. Андрій II продемонстрував свою силу, рушивши з військом на Краківське князівство¹⁴⁹. Ймовірно, це була проста імітація походу, аби змусити краківського князя до зміни політичного курсу і пошуків компромісу. Лешко Білий та його оточення правильно оцінили ситуацію. До угорського короля виїхало посольство, очолене воєводою Пакославом Лестковичем Старим¹⁵⁰.

маршем, – до їхньої, найнявши для певності частину угорського війська. У цих умовах падіння дисципліни та хаосу не було жоднісінького сенсу їхати з королем, доля якого несподівано стала невизначеною, як і не було сенсу їхати до Галича. Лишався єдиний союзник – Лешко Білий. Те, що мати пізніше «відпросила» у короля Данила Романовича, з області здогадок. Вже після того, як він опанував ситуацію в Угорщині, йому не було сенсу відпускати Данила Романовича.

¹⁴⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 730.

¹⁴⁷ Місто знаходилося на урочищі Ченче поблизу с. Буківна Тлумацького р-ну Тернопільської обл. (Томенчук Б., Филипчук М. Буківна – літописний Биковен на Дністрі. Другий археологічний шар VIII–XXI ст. Івано-Франківськ, 2001; Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. Івано-Франківськ, 2006. С. 92).

¹⁴⁸ Майоров А. Галицко-Волинская Русь. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001. С. 408–410; Петрик А. До історії боярських родин Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2001. Вип. 5. С. 29–45; Петрик А. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі. *Там само*. Дрогобич, 2002. Вип. 6. С. 105–117; Петрик А. Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави. *Там само*. Дрогобич, 2005. Вип. 9. С. 181–193; Мазур О. Володислав Кормильчич: щлях до княжого столу. *Там само*. Дрогобич, 2002. Вип. 6. С. 118–129; Драбчук Іван. Три портрети найвпливовіших представників галицької знаті кінця XII – початку XIII ст. Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2008. С. 135–148.

¹⁴⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 730.

¹⁵⁰ Bieniak J. Pakosław Stary. *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1980. Т. 25. С. 38–42; Лихачева Ольга. Комментарии. *Памятники литературы Древней Руси. XIII век*. Москва, 1981. С. 249, 545; Bartnicki M. Elita księstwa Krakowsko-Sandomierskiego wobec stosunków

Результатом діяльності цього посольства була особиста зустріч у Спіші восени 1214 р. короля Андрія II з краківським князем Лешком Білим, на якій сформували компромісне вирішення проблеми Романової спадщини. П'ятирічний Калман, син короля Андрія II, мав бути коронований як галицький король, скріпивши угорсько-польський союз шлюбом із трирічною Саломеєю, донькою Лешка Білого і внучатою племінницею Романа Мстиславовича. До Лешка Білого мало відійти Перемишльське князівство з Любачевською волостю, а до Данила Романовича – Володимир¹⁵¹.

Калмана коронували в Галичі у 1215 р. Не покладаючись тільки на проугорську партію і задоволення амбіцій галицького боярства від піднесення статусу їхнього князівства до королівства, Андрій II забезпечив панування свого сина сильним угорським гарнізоном. Угорський король звернувся до папи з проханням, аби той уповноважив естергомського архієпископа коронувати Калмана, в такий спосіб легітимізуючи для сина титул *галицького короля*¹⁵². Від імені Калмана було послано грамоти до папи Інокентія III із запевненнями, що населення Галицької землі прийме унію з Римом і вишле своїх єпископів на собор¹⁵³. Лешко Білий отримав Перемишльське князівство, а Романовичі – гарантовану конфронтацію з Олександром Всеволодовичем та його братом Всеволодом.

Але угорці надто швидко відчували себе господарями. Галицькі бояри, яких тепер очолив Судислав¹⁵⁴, звичайно, не були задоволені розчленуванням їхньої

z księstwami ruskimi w XIII wieku. *Соціум. Альманах соціальної історії*. Київ, 2007. Вип. 7. С. 15–19; Головко О. Спішська угода 1214 р. угорського короля Андрія II і краківського князя Лешка Білого та її наслідки. *Україна в Центральній-Східній Європі*. Київ, 2013. Вип. 12. С. 131.

¹⁵¹ Ипатьевская летопись. С. 730–731; Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami. S. 41–44; Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów and polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. S. 24; Rhode G. Die Ostgrenze Polens: Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und deistige Auswirkung. Köln; Graz, 1955. Bd. 1. Im Mittelalter bis zum Jahre 1401. S. 106–107; Font M. II. András orosz politikája és hadjáratai. *Századok*. Évf. 125. 1991. H. 1–2. S. 107–144; Font M. On the Frontiers of West and East: The Hungarian Kingdom and the Galisian Principality between the Eleventh and Thirteenth Centurie. *Annual of Medieval Studies at Central European University* / ed. K. Sendes, M. Sebök. Budapest, 2000. S. 171–180; Klatý M. Uhri, Uhorsko a Spiš v haličskej kronikárskej tradícii: Kultúrno-antropologická analýza Haličsko-volynského letopisu. *Terra Scepusiensis: Stan bádania o dejinách Spiša*. Levoča; Wrocław, 2003. S. 251–268; Homza M. Spiš v období haličských výprav Ondreja II. *Historia Scepusii*. Bratislava; Kraków, 2009. Vol. 1. S. 146–148; Головко О. Політика королівства Угорщини щодо Південно-Західної Русі в першій половині XIII ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ, 2006. Вип. 15. С. 153–171; Головко О. Східна політика угорського короля Андрія II (перша третина XIII ст.). *Україно-угорські етюди*. Львів, 2010. Вип. 1. С. 120–141; Головко О. Спішська угода 1214 р. С. 127–147.

¹⁵² Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. Pest, 1857. Vol. 1. H. 1; Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae... ex tabulariis vaticanis / ed. A. Theiner. Romae, 1859. Vol. 1. Nr. 65; Kodex diplomaticus Arpadianus continuatus / ed. G. Wenzel. Pest, 1864. T. 4. Nr. 227; Droba L. Stosunki Leszka Białego. S. 463, 475; Balzer O. Skarbiec i Archiwum koronne w dobie przedjagiellońskiej. Kraków, 1917. S. 558; Bálint H, Szekfü Gyla. Magyar történet. Budapest, 1935. T. 3. S. 31–40.

¹⁵³ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. С. 116–117.

¹⁵⁴ В історичній літературі ще досі ототожнюють галицького боярина Судислава з сандомірським каштеляном Суліславом Бернатовичем: Font M. II András király politikája és hadjárata. *Századok*. Évf. 125. 199. 123; Font M. Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005. S. 200; Бура Харди. Наследники Кієва измежу краљевске круне

землі, а ще більше спробами накинати їм церковну унію. Частина з них мала феоди у Перемишльській землі, які не збиралася нікому віддавати. Галицьке боярство навіть обложило короля Калмана у його резиденції¹⁵⁵. Намагаючись зміцнити становище сина, Андрій II прислухався до них і відібрав у польського князя неочікувано переданий йому Перемишль. Це відразу стало поштовхом для ліквідації Спішської угоди¹⁵⁶. Галицькі бояри використали і промахи угорців у релігійному питанні, передусім їхні намагання забезпечити участь галицької делегації на соборі Католицької Церкви, який відбувся у листопаді 1215 р. Наперед запевнивши папу Інокентія III у бажанні населення *Галицького королівства* повернутися в лоно Католицької Церкви, вони так само заздалегідь готували реляції щодо втілення цих прагнень. Зіткнувшись з дійсністю, король Андрій II як реальний політик поспішив піти на поступки боярським лідерам, що єдине могло зупинити війну, яку б негайно підтримали руські князі. Виправдовуючись перед папою, Андрій II сподівався виправдатися і перед Лешком Білим. Зрештою Перемишль відійшов не до угорської корони, а залишився в їхніх дітей – галицьких королів.

Але Лешко Білий затаїв образу на свата і звернувся до ще одного спадкоємця, чий права до галицької спадщини були легітимними, але можливості не відповідали цим правам. Незначний торопецький князь з наймолодшої гілки смоленських Мономаховичів у 1205 р., звичайно, не міг мріяти подолати опір інших шукачів галицької спадщини, але після знаменитої Липицької перемоги 1216 р. уже новгородський князь Мстислав Удатний був відомий усій Русі. У Києві сидів його двоюрідний брат Мстислав Романович із тієї ж смоленської династії. За таких обставин реальним видавався розрахунок на перемогу. З київською допомогою Мстислав Удатний підійшов до Галича і під його стінами розгромив військо Калмана. Юний галицький король із воєводою Бенедиктом Лисим та боярином Судиславом (який останнім часом готовий був звернутися до Данила Романовича) втекли до Угорщини, а Мстислав Удатний наприкінці 1218 р. став галицьким князем¹⁵⁷. Права Мстислава Мстиславовича як онука Ярослава Осмомисла сумніву не підлягали.

и татарскогъ ярма: студія о державно-правномъ положѣннѣ Галиче и Галичко-Волинске кнежевине до 1264 године. Нови Сад, 2002. С. 127. Однак глибший аналіз джерел це ототожнення спростовує: Droba L. Stosunki Leszka Białego. S. 390; Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza: próba rekonstrukcji. Poznań, 1983. S. 45; Головка О. Корона Данила Галицького. S. 559. Більше підстав вважати боярина Судислава вихідцем зі словацького нобілітету: Волощук М. До питання про етнічне та соціальне походження Судислава (Бернатовича?). *Прикарпатський вісник НТШ*. 2008. № 1 (1). С. 127–145; Волощук М. Судислав de genere ludan: спроба генеалогічно-біографічної реконструкції. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2010. Т. 260, кн. 1. С. 257–273.

¹⁵⁵ Codex diplomaticus Arpadianus continiator. Árpádkori új okmánytár / ed. G. Wenzel. Budapest, 1867. Н. 227. Р. 374.

¹⁵⁶ Зрозуміло, Людвіг Дроба помилявся, вважаючи, що причиною цих заходів Андрія II була передача Володимира Даниловича Романовичу (Droba L. Stosunki Leszka Białego. S. 47), адже її передбачала сама домовленість у Спіші. Цей крок якраз влаштовував усі сторони.

¹⁵⁷ Новгородская первая летопись старшего и младшего извода / с предисловием и под. ред. А. Н. Насонова. Москва; Ленинград, 1950. С. 260–261; Головка О. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. Кам'янець-Подільський, 2017. С. 98–115.

Вдова Романа та її оточення поспішили скріпити союз із новим галицьким князем шлюбом Данила Романовича з його донькою Анною¹⁵⁸.

Стосунки між тестем і зятем відразу ж не склалися¹⁵⁹. Мстислава не влаштувала конфронтація зятя з союзними йому польськими князями, а Данило, так і не дочекавшись допомоги від тестя, в ході військових дій 1219–1220 рр. повернув собі Берестя, Угровеськ, Верещин, Стоп, Комов і все порубіжжя, контрольоване поляками. Весною 1220 р. його воєводи Гаврило Душилович, Семен Олуйович і Василько Гаврилович перемогли поляків у битві при річці Суха Дорогва і переслідували їх аж до Вепра. Одночасно у польські землі вторгнулися союзні Данилові литовські князі¹⁶⁰. Лешко Білий запідозрив Мстислава Удатного в допомозі Данилові і підштовхнув угорців до вторгнення¹⁶¹. Польські війська підтримали це вторгнення, але діяли не дуже активно. Мстислав Удатний спочатку залишив Галич, але, отримавши допомогу від тестя – половецького хана Котяна, 24 березня 1221 р. поблизу Галича розгромив військо бана Фільнія¹⁶². Невдовзі обложені в Крилосі угорці здалися і полоненого короля Калмана відвезли до Торчеська.

Лешко Білий відразу ж виступив ініціатором переговорів, виславши до Данила Романовича своїх послів Держислава Абрамовича та Флоріана Войцеховича. З волинського боку переговори вів тисяцький Дем'ян¹⁶³. Правдоподібно, однією з умов цього миру стала відмова поляків від підтримки белзького князя Олександра Всеволодовича. Відразу після укладення миру 1222 р. волинські війська здобули Червен та Белз. Олександра Всеволодовича врятувало тільки втручання Мстислава

¹⁵⁸Ипатьевская летопись. С. 732.

¹⁵⁹Волинські автори Галицько-Волинського літопису подали блискучого полководця Мстислава Удатного недалеким політиком, цілком залежним від нашіптування оточення. За ними пішла й більшість дослідників цього періоду (за винятком, мабуть, тільки Олександра Головка), забуваючи, що як галицький князь Мстислав Удатний мусив оберігати передусім власні інтереси. Маючи досвід спілкування з новгородським боярством, яке теж володіло спадковими ленами і ділило владу зі своїми князями, він мусив враховувати також інтереси галицьких бояр, від яких залежала міць його влади. І ці інтереси не завжди збігалися з інтересами його зятя Данила Романовича. Крім іншого, Мстислав Удатний мусив орієнтуватися на союз із Лешком Білим, не маючи сумнівів, що угорці не відмовилися від намірів повернути галицький престол Калману. А Єфросинія з синами зосередили увагу на відвоюванні прикордонних земель, які захопив Лешко Білий. Потрібно було повернути собі статус найсильніших волинських князів до того часу, коли Данило успадкує за Мстиславом Галич. Вони також розраховували на беззастережну допомогу Мстислава у всіх своїх заходах. Мстислав же розглядав зятя радше як васала. Зачіпки Данила Романовича з поляками виводили його з себе, бо підривали основи його політики і грозили розірвати союз з краківським князем. Все це не могло не хвилювати і лідерів галицького боярства, яких тоді влаштовував Мстислав Удатний. Їм теж потрібний був союз з поляками. Виглядає, що саме галицьке боярство підштовхнуло волинських бояр до демаршу, який змусив Єфросинію піти у монастир. Характерно, що це відбулося відразу ж після укладення союзу угоди з литовськими князями у 1219 р., спрямованої, як засвідчили наступні події, проти поляків.

¹⁶⁰Ипатьевская летопись. Стб. 736.

¹⁶¹Там само. Стб. 733.

¹⁶²Там само. Стб. 737.

¹⁶³Там само. Стб. 739.

Удатного. Галицький князь пішов на зближення з Угорщиною¹⁶⁴, яка відмовилася від претензій на Галицьке королівство. Угоду скріпили шлюбом його доньки з молодшим сином Андрія II – герцогом Андрієм. Ватиканські документи свідчать, що галицький князь, не маючи на цей час спадкоємців по мечу, пообіцяв віддати зятєві Галич¹⁶⁵.

Такий крок привів до зближення Данила Романовича з Лешком Білим і його братом Конрадом. Поступово почав відроджуватися волинсько-польський союз. Битва на Калці, де руські князі у 1223 р. отримали страшну поразку, похитнула позиції Мстислава Удатного, який виступив ініціатором цього походу. Данило Романович відразу ж спробував повернути васалітет белзького князя. Отримавши допомогу від поляків, у 1224 р. він знову обложив Белз. Романовичам допомагали також решта волинських князів. Мстислав Мстиславич знову підтримав белзького князя. За посередництва польських князів тисяцький Дем'ян та двірський Андрій уклали з галицьким і белзьким князями перемир'я¹⁶⁶.

Але Олександр Всеволодович і власне оточення продовжували переконувати Мстислава Удатного про наміри зятя Данила в союзі з поляками силою повернути собі Галицьку землю. Мстислав Удатний відверто продемонстрував свої наміри, передавши угорському зятєві герцогу Андрію Перемишльське князівство, а сам спровадив на Волинь половців хана Котяна та київську рать Володимира Рюриковича. Белзький князь відразу ж послав свого воєводу Яна, який повинен був схилити Мстислава Удатного приєднатися до цих військ, переконуючи галицького князя у польсько-волинській змові і намірах змовників його вбити. Мстислав не піддався на цю провокацію, але перемишльський князь Андрій легко повірив своєму боярину Семенку Черному і втік з Перемишля.

Взимку 1226 р. король Андрій II з угорським військом прибув до Перемишля, який здався без бою. Напевно, король повернувся до ідеї відновлення королівства Калмана, бо польські війська на чолі з воєводою Пакославом виступили йому на допомогу. Але ранній розлив Дністра не дав змоги угорсько-польському війську переправитися. Король зупинився у Звенигороді на Білці, а його військо, потерпівши невдачу під Крем'янцем, невдовзі завернуло назад. Мстислав Удатний, підійшовши з Галича, розбив угорців під Звенигородом. Після загибелі свого воєводи Мартіна король розпочав відступ. Волинські полки Данила і Василька Романовичів з галицьким воєводою Глібом Зеремійовичем підійшли до Городка, не дозволивши полякам підійти на допомогу угорському королю, який відступав із Галицької землі¹⁶⁷. Щоправда, польські князі теж особливо не спішили, вичікуючи, як розгорнуться події. Можливо, вони мали інформацію про переговори, ініціативу яких літописець приписав галицькому боярству. Мстислав Удатний несподівано віддав всю Галицьку землю (залишивши собі тільки Пониззя) другому зятєві, герцогу

¹⁶⁴ Уступка короля Андрія II угорському нобілітету у вигляді Золотої булли, безперечно, підготувала Судислава і галицьких бояр. Радники Мстислава Удатного почали працювати над зближенням князя з Угорщиною. Мстислав досягнув нарешті згоди з верхівкою боярства, він перебував на вершині слави й домовленість з Угорщиною його повністю влаштовувала.

¹⁶⁵ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae... ex tabulariis vaticanis* / ed. A. Theiner. Romae, 1859. Vol. 1. Nr. 65.

¹⁶⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 745–746.

¹⁶⁷ Там само. Стб. 748–750.

Андрію. Андрій став галицьким князем, а фактична влада зосередилася в руках боярської олігархії на чолі з Судиславом.

Луцька проблема¹⁶⁸ та загибель Лешка Білого¹⁶⁹ не дали змоги Данилові Романовичу відреагувати на ці події. Далі склався тісний волинсько-мазовецький союз. У 1229 р. військо Данила Романовича разом з Конрадом Мазовецьким облягало Каліш¹⁷⁰. У 1231 р. протистояння Конрада з краківським князем Генріхом Бородатим загострилося¹⁷¹ і цей союз став ще тіснішим. Він тривав до 1235 р., коли Конрад прогнав каштеляна Пакослава, який втік на Волинь, захопив Сандомир, посадивши в ньому свого сина Болеслава, а Гремиславу Інгварівну змусив виїхати до Вісліци. Після деякого вагання він все ж визнав за Болеславом Сором'язливим, сином Лешка Білого, право на краківський престол, але затримав частину Сандомирського князівства¹⁷². Конрад приєднався до антиволинської коаліції, організованої новим галицьким князем Михайлом Всеволодовичем, і захопив Дорогичин¹⁷³. Подальший

¹⁶⁸ У 1227 р. в Луцьку помер князь Іван Мстиславович, опікуном якого за заповітом батька Мстислава Німого був Данило Романович. Князь Ярослав Інгваревич, розраховуючи на допомогу Лешка Білого, одруженого з його рідною сестрою Гремиславою, негайно зайняв Луцьк, яким колись володів його батько. Пінські князі, можливо, заохочені ним, зайняли Чорторийськ. Белзький князь Олександр Всеволодович завжди був готовий виступити проти Романовичів. Однак Данило Романович відреагував блискавично. Наприкінці 1227 р. волинські війська на чолі з двірським Андрієм, боярами В'ячеславом Товстим, Гаврилом Душиловичем та Іваном Михалковичем виступили до Луцька. Ярослав Інгваревич із сім'єю потрапив у полон, визнав себе васалом Данила і отримав Перемиль, а потім Меджибіж (Ипатьевская летопись. Стб. 753), тобто Болохівську землю, з часів Романа Мстиславича підконтрольну волинським князям. Луцьк та Пересопницю Данило передав братові Василькові, залишивши за ним і Берестейське князівство. Волинське військо 26 березня 1228 р. здобуло Чорторийськ. Пінські князі, які перебували у місті, здалися.

¹⁶⁹ Лешко Білий був захоплений боротьбою проти познанського князя Владислава Одонича. У Гонсаві він зустрівся зі своїм союзником сілезьким князем Генріхом Бородатим. Саме 14 листопада 1227 р. Лешко Білий і Генріх Бородатий парилися в лазні. Несподівано на Гонсаву напало військо гданського князя Святоплука II, сестра якого Ядвіга була дружиною Владислава Одонича. Важкопораненого Генріха врятувала самопожертва одного з його лицарів. Лешко добіг до коня і кинувся втікати. Його наздогнали і вбили. Гремислава Інгварівна, яка з синами знайшла притулок у молодшого брата покійного чоловіка – мазовецького князя Конрада, сама прислала до Данила Романовича прохання про допомогу (Karczewski D. W sprawie pochodzenia Jadwigi, pięwszej żony księcia kujawskiego Kazimierza Konradowicza. *Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów* / red. K. Zielińska-Melkowska. Toruń, 1997. S. 235–240; Jasiński K. Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich. Poznań; Wrocław, 2001. S. 26–27; Pelczar S. Władysław Odonic. Książę wielkopolski, wygnaniec i protektor kościoła (ok. 1190–1239). Kraków, 2018. 324 s.).

¹⁷⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 757.

¹⁷¹ Samsonowicz H. Konrad Mazowiecki (1187/88–31 VIII 1247). Kraków, 2008. S. 79–82.

¹⁷² Пашуто В. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950. С. 210.

¹⁷³ Конрад надав місто Дорогичин, яке йому не належало (Матусова В., Назарова Е. Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270 г.: тексты, перевод, комментарий. Москва, 2002. С. 352), лицарям організованого ним Добжинського Ордену (Polkowska-Markowska W. Dzieje Zakonu Dobrzyńskiego. Przyczynek do kwestji krzyżackiej. *Roczniki Historyczne*. 1926. T. 2. S. 204–208; Włodarski B. Polska i Ruś. S. 113; Hubert Nowak Zenon. Milites Christi de Prussia. Der Orden von Dobrin und seine Stellung in der preussischen Mission. *Die geistlichen Ritterorden Europas* / ed. J. Fleckenstein, M. Hellman. Sigmaringen, 1980. S. 348, 350–351; Szymczak J. Udział synów Konrada I w realizacji jego planów politycznych. *Rocznik Łódzki*. 1980. T. 20 (23). S. 25; Головкин А. Древняя Русь и Польша. С. 98–99; Головкин А. Побужжа.

його наступ волинське військо зупинило на р. Вепр¹⁷⁴. Данило Романович повернув Дорогичин («Веснѣ же бывши поидоста на Ѧтвезѣ и приидоста Берестю рѣкамъ наводнившимса и не возмогта ити на Атвзѣ. Данилови рекъшоу не лѣпо естъ держаты наше вѣчины крижевникомъ Тепличемъ рекомымъ Соломоничемъ. И поидоста на нѣ в силѣ тажыцѣ приаста гра мѣа марта, старѣишиноу ихъ Броуна аша и во изоимаша и возвратиса Володимѣрь»¹⁷⁵) у березні 1238 р.¹⁷⁶. Напевно, має рацію Олександр Головка, полемізуючи з Олександром Масаном, який зводить дорогичинський конфлікт до малозначущого епізоду¹⁷⁷. Немає підстав вважати Дорогичин слабоукріпленим містом, хоча самої битви під стінами міста, а тим більше штурму, справді не було. Невелике військо добжинських братів з їхнім магістром

С. 59–76; Головка А. Корона Данила Галицького. С. 308–313; Головка А. Хрестоносці у пруській Прибалтиці. С. 45–46; Goliński M. Uposażenie i organizacja zakonu templariuszy w Polsce do 1241 roku. *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1991. Zesz. 1. S. 16–17; Powerski J. Prusowie, Mazowsze i sprowadzenie Krzyżaków do Polski. Malbork, 1996. T. 1. S. 15; Starnawska M. Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu. 2006. S. 62, 111–112, 198–199; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. Lublin, 2005. S. 154–155; Samsonowicz H. Konrad Mazowiecki. Kraków, 2008. S. 67. – «milites Christi fratres in Dobrin»; Włodarski B. Polityczne plany Konrada I księcia Mazowieckiego. Toruń, 1971. S. 30), які визнали себе васалами мазовецького князя Конрада, обіцяючи не переходити під владу інших володарів (Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis. Varsaviae, 1919. T. 1 / ed. E. Kochanowski. Nr 366. P. 421). У 1235 р. орден, який нараховував усього 16 лицарів (Щавелева Н. Прусский вопрос в политике Даниила Галицкого. *Древнейшие государства Восточной Европы*. Москва, 1991. С. 253), було інкорпоровано до Тевтонського ордену і мазовецькому князю лише через суд вдалося повернути Добжин з округою. Папа Григорій IX 12 січня 1236 р. затвердив відповідну угоду з тевтонцями. Конрад не був цим задоволений і прийняв групу лицарів на чолі з магістром Бруно, які не захотіли об'єднатися з тевтонцями (Головка Олександр. Хрестоносці у пруській Прибалтиці. С. 44–45), надавши їм 8 березня 1237 р. волинське місто Дорогичин з округою, при тому грамота не полишає сумнівів, про кого йшлося: «ordinis militum Christi domus quondam Dobrinensis» («...з ордену лицарів Христових, колись дому Добжинського») (Матузова В., Назарова Е. Крестоносцы и Русь. С. 353–354). Навряд чи добжинці штурмували Дорогичин. Радше місцеве боярство домовилося з Конрадом у 1235 р. під час великої скрути Романовичів.

¹⁷⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 775–776.

¹⁷⁵ Там само. Стб. 776.

¹⁷⁶ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-волинської літописи. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1901. Т. 41. С. 37, 71; Włodarski B. Polska i Ruś, 113; Ждан М. Романовичі і німецький хрестоносний Орден. *Український історик*. 1974. № 34 (39–40). С. 54–68; Головка А. Древня Русь и Польша. С. 99; Головка А. Побужжя. С. 59–76; Головка А. Корона Данила Галицького. С. 308–313; Головка А. Хрестоносці у пруській Прибалтиці (20-і – 30-і роки XIII ст.). *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 2. С. 5–47; Szczawelewa N. Sprawa pruska w polityce Daniela Halickiego. *Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich w strefie Bałtyki od XIII do połowy XVI wieku*. Toruń, 1990. S. 52–53; Котляр М. Війна Волинського князівства з Добжинським орденом. *Середньовічна Україна*. Київ, 1996. С. 17–28; Starnawska M. Między Jerozolimą a Łukowem. S. 111–112; Бура Харди. Наследники Кијева између краљевске круне и татарског јарма: студиа о државно-правном положају Галиче и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године. Нови Сад, 2002. С. 158; Войтович Л. Король Данило Романович: політик і полководець. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*. Львів, 2008. С. 66. Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). *Biografia polityczna*. Kraków, 2002. S. 202–203.

¹⁷⁷ Головка О. Корона Данила Галицького. С. 312–313.

(на той час десяток братів із кількома десятками зброєносців і слуг) просто склало зброю¹⁷⁸, проте невдовзі їх відпустили. У червні 1240 р. десять з цих братів були записані в акті продажу цистеріанському монастирю Зонненкампф фільварку Зеллін¹⁷⁹ – їхні імена збігаються з іменами добжинських лицарів з документів 1220–30-х років¹⁸⁰. Простежити дальшу долю колишніх добжинських лицарів важко¹⁸¹.

У 1238 р. перемогою Данила Романовича нарешті завершилася боротьба за Галицьку спадщину.

Данило Романович: роки союзу. Фактично 1239–1264 рр. були періодом союзних стосунків з польськими князями. У 1241 р., повертаючись з Угорщини через Бардіїв, Данило Романович дістався Сандомира, звідки перебрався до Мазовії, де князь Болеслав Конрадівч надав [сюзерени можуть тільки надавати лени, а не віділювати] йому Вишеград¹⁸².

¹⁷⁸Preussisches Urkundenbuch / ed. I. Philippi. Königsberg, 1882. Nr. 126. T. 1.

¹⁷⁹Масан О. Добжинський орден: до історії дорогичинського інциденту 1237 року. *Питання стародавньої історії, археології й етнографії*. Чернівці, 1996. Вип. 2. С. 59.

¹⁸⁰Масан О. Добжинський орден: до історії дорогичинського інциденту 1237 року. *Питання стародавньої історії, археології й етнографії*. Чернівці, 1996. Вип. 1. С. 46.

¹⁸¹Вони розбрелися по формаціях іоанітів, тамплієрів і тевтонців (Kętrzyński W. O powołaniu krzyżaków przez księcia Konrada. *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny*. Kraków, 1903. T. 20, zes. 45. S. 123; Samsonowicz H. Konrad Mazowiecki. S. 66–67). Вони також могли стати основою нового ордену, організованого в Празі для опіки над хворими – брати цього ордену теж носили на плащах хрест із червоною зіркою (Масан О. Данило Романович і лицарсько-чернечі ордени: проблеми взаємовідносин. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. Чернівці, 2008. Вип. 2 (28). С. 137–149). Рештки добжинських братів із різних формацій хрестоносців загинули у битві з монголами біля Легніці 9 квітня 1241 р. (Semkowicz A. Krytyczny rozbiór «Dziejów Polski» Jana Długosza (do roku 1384). Kraków, 1887. S. 11–13; Polkowska-Markowska W. Dzieje Zakonu Dobrzyńskiego. S. 178; Zatorski W. Pierwszy najazd Mongołów na polską w roku 1240–1241. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. Warszawa, 1937. T. 9. S. 175–237; Krakowski S. Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku. Warszawa, 1956. S. 142; Czechowicz K. Najazdy Tatarów na Polskę w XIII w. Proba syntezy. *Teki Historyczne*. 1969–1971. T. 16. S. 55–78; Matuszewski J. Relacja Długosza o najeździe tatarskim w 1241 roku. *Polskie zdania Legnickie*. Łódź, 1980. S. 75–77; Korta W. Najazd Mongołów na Polskę i jego legnicki epilog. Katowice, 1983. S. 116–135; Labuda G. Zaginiona kronika. S. 180; Olejnik K. Kilka uwag o bitwie pod Legnicą. *Studia i materiały do historii wojskowości*. Warszawa, 1981. T. 23. S. 49–64; Cetwiński M. Co wiemy o bitwie pod Legnicą. *Acta Universitatis Wratislaviensis*. Warszawa; Wrocław, 1985. S. 75–94; Mularczyk J. Mongołowie pod Legnicą. *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1989. Nr. 80, zes. 1–2. S. 3–25; Maroń J. Koczownicy i rycerze. Najazd Mongołów na Polskę w 1241 roku na tle sztuki wojennej Europy XII i XIII wieku. Wrocław, 2001. 156 s.; Головко О. Корона Данила Галицького. С. 313; Головко О. Хрестоносці у пруській Прибалтиці. С. 46–47; Бахтин А. Орден братьев рыцарской службы Христу в Пруссии (Добжинский). URL: www.klgd.ru/city/history/almanac/a3_19i.php?print=Y. (дата звернення: 05.05.2020). Інші версії, зокрема здобуття Дорогичина, який утримували тамплієри, у 1243 р. (Jusupović A. «Domus quondam Dobrinensis». *Przyczynek do dziejów templariuszy na ziemiach Konrada Mazowieckiego*. *Zapiski Historyczne. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Wydział Nauk Historycznych*. Toruń, 2006. T. 71, zes. 1. S. 12–13; Майоров О. Коли й від кого князь Данило Романович відібрав Дорогичин? *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2013. Вип. 7. С. 187–198) не виглядають переконливими (Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 307–308).

¹⁸²Dymek B. Udzielne księstwo Mazowieckie 1247–1381: zarys dziejów. Warszawa, 1996. 82 s.; Teterycz-Puzio A. XIII-wieczni Piastowie mazowieccy – książęta nieudolni czy niedoceniani?

У 1245 р. угорський король Бела IV надав потужну військову підтримку своєму зятю Ростиславу Михайловичу й змусив іншого зятя, краківського князя Болеслава Сором'язливого, сина Лешка Білого та Гремислави Інгарівни, приєднатися до нього в боротьбі за галицький престол. Частина польських нобілів на чолі з сандомирським воєводою Флоріаном Войцеховичем Авданцем спершу виступила проти, але невдовзі змінила позицію. Мазовецький князь Конрад, навпаки, став на бік князя Данила Романовича. Його військо разом із військом литовського князя Міндовга підійти до вирішальної битви під Ярославом не встигло. У цій битві 17 серпня 1245 р. польське військо, очолене Болеславом Сором'язливим, займало лівий фланг війська претендента і протистояло волинському полку Василька Романовича¹⁸³. Це було останнє польсько-руське протистояння часів Данила Романовича.

У 1253 р. в чеському поході під час війни за Австрійську спадщину дружини краківського князя Болеслава Сором'язливого і його племінника ленчинського князя Лешка Чорного йшли разом з галицькими і волинськими військами¹⁸⁴.

Знаменно, що під час коронації Данила Романовича у Дорогичині на Різдво, 7 січня 1254 р.¹⁸⁵, були присутні разом з князями Васильком Романовичем і Левом Даниловичем мазовецький князь Земовит Конрадович¹⁸⁶ та краківський єпископ Ян Прандота¹⁸⁷.

Próba oceny. *Dziedzictwo książąt mazowieckich. Stan badań i postulaty badawcze* / red.: J. Grabowski, R. Mroczek, P. Mrozowski. Warszawa, 2017. S. 17–34; Grabowski J. *Poczet książąt i książnych mazowieckich*. Kraków, 2019. S. 33–38.

¹⁸³ Ипатьевская летопись. Стб. 804–805.

¹⁸⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 827–828; Kosmova letopisu pokračovatele / vyd. J. Emler; prekl. V. V. Tomek. *Fontes rerum Bohemicarum*. Praha, 1874. T. 2316.

¹⁸⁵ Дату коронації дослідники відносять до пізньої осені 1253 р. (Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописі. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1901. Т. 41. С. 36–37; Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. Lwów, 1904. Т. 1. С. 133–134; Włodarski B. Polska i Ruś. S. 143, 145; Флоря Б. У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.). Санкт-Петербург, 2004. С. 165; Паславський І: Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття. Львів, 2003. С. 70; Котляр Н. Галицько-Волинская летопись. *Текст. Комментарий. Исследование*. Санкт-Петербург, 2005. С. 294. Зимы 1253/1254 р. (Хрусталёв Д. Северные крестоносцы. Русь в борьбе за сферы влияния в Восточной Прибалтике XII–XIII вв. Санкт-Петербург, 2012. С. 365) чи початку 1254 р. (Чубатий М. Західна Україна і Рим і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1917. Т. 123–124. С. 60; Пашуто В. Очерки. С. 259). Згідно з європейськими середньовічними традиціями, коронація володарів відбувалася виключно у святкові дні (Schaller H. M. Der heilige Tag als Termin mittelalterlicher Staatsakte. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. 1974. Vol. 30, z. 1. S. 6). Вдячний О. Головку, який звернув мою увагу на цю обставину, що підтверджують відомі дати коронацій польських королів Пшемисла II, Владислава Локетка чи Казимира III (Jasiński K. *Rodowód pierwszy Piastów*. Warszawa; Wrocław, 1992. S. 82). Отже, можна з певністю віднести дату коронації на Різдво 7 січня 1254 р., яке тоді за Юліанським календарем збігалось у православних і католиків.

¹⁸⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 826–827.

¹⁸⁷ Dąbrowski D. Czy Jan Długosz pisząc siódmą księgę «Annalium» korzystał z Kroniki halicko-wołyńskiej lub źródła jej pokrewnego? *Ruthenica*. Киев, 2004. Т. 3. S. 154–158; Dąbrowski D. Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza i jego szesnastowiecznych polskich kontynuatorów. *Дорогощинь 1253*. Івано-Франківськ, 2008. S. 64–75; Войтович Л. «Подвійна» коронація Данила Романовича: загадка легенди чи реальний факт. *Княжа доба: історія і*

У 1260 р. польські князі постраждали через союз з королем Данилом. Щоб відбити їм охоту прийти на допомогу Данилові Романовичу, ординці Бурундая оточили Сандомир «и вбъстоупиша и со всѣ сторонѣ и вгородиша и коло своимъ городом, и порокъ поставиша и пороком же бьютъмъ не вслабно днь и ношѣ, а стрѣламъ не дадоушимъ выникноути изъ заборолѣ. И биша по четьрѣ дни. В четвертый же днь сбиша заборолу с города. Татаровѣ же начаша лествицѣ приставливати к городуу и тако полѣзоша на горо напередъ же возлѣзоста два Татари на городъ с хороуговью...»¹⁸⁸. Після прориву зовнішньої лінії оборони рештки захисників кинулися до дитинця і багато людей загинуло на мості через рів. Пожежа охопила місто, люди рятувалися в кам'яних церквах, здавалися ординцям і покидали місто. Полонених зігнали на оболоні, протримали їх два дні, а потім перебили¹⁸⁹. Болеслав Сором'язливий, залишивши оборону Кракова на воєводу, сховався в Угорщині чи в князя Лешка Чорного в Серадзі¹⁹⁰.

Повернувшись у 1262 р., після останньої еміграції в Угорщину, король Данило запросив на Тернавський з'їзд з іншими Романовичами і краківського князя Болеслава Сором'язливого¹⁹¹.

Лев Данилович: союзник, претендент і «опікун». У середині 1247 р., орієнтовно після 2 червня, у замку Зволен – центрі однойменного комітату Угорського королівства (нині Словаччина) – у присутності угорського короля Бели IV та галицько-волинського князя Данила Романовича київський митрополит Кирило II дав шлюб Леву Даниловичу та Констанції Белівні¹⁹². Трохи раніше, у 1239 р., старша сестра Констанції – Кунегунда (Кінга) (1234–1292) – була видана за сандомирського князя Болеслава, сина Лешка Білого¹⁹³, який від 1243 р. утвердився у Кракові. Через дружин-сестер Лев і Болеслав Сором'язливий ще більше зблизилися¹⁹⁴. Важливою була їхня зустріч у квітні 1268 р. при дворі Бели IV в період найбільшої конфронтації між Левом і Шварном Даниловичами. Крім Констанції та Кунегунди, там була ще їхня сестра Йолана, дружина каліського князя Болеслава Побожного¹⁹⁵. Обидва у 1271 р. активно підтримали свояка угорського короля Стефана V, заразом

культура. Львів, 2015. Вип. 9. Король Данило Романович. С. 133–142; Войтович Л. Король Данило Романович: давні і модерні напрями фальсифікації портрету. *Король Данило Романович: культурна і державотворча спадщина його доби*. Львів, 2016. С. 12–35; Войтович Л. «Podwójna» koronacja Daniela Romanowicza: wymysł Długosza czy fakt rzeczywisty?». *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*: зб. наук. праць. Львів, 2017. Вип. 19. С. 221–233; Войтович Л. Podwójna koronacja Daniela Romanowicza: wymysł Długosza czy fakt rzeczywisty? *Recepcja twórczości Jana Długosza w historiografii krajów europejskich* / red.: M. Antoniewicz, N. Morawiec. Częstochowa, 2019. S. 67–85.

¹⁸⁸Ипатьевская летопись. Стб. 852–853. Див. також: Stopka K. Męczennicy sandomierscy. Legenda i rzeczywistość. *Nasza Przyszłość*. 1993. T. 80. S. 51–99.

¹⁸⁹Ипатьевская летопись. Стб. 854–855.

¹⁹⁰Karpiński R. Bolesław Wstydlivy. *Poczet krolów i ksążąt polskich*. Warszawa, 1980. S. 192.

¹⁹¹Ипатьевская летопись. Стб. 857–858.

¹⁹²Войтович Л. Князь Лев Данилович. Львів, 2012. С. 34–37.

¹⁹³Balzer O. Genealogia Piastów. S. 494–496.

¹⁹⁴Grodecki R. Bolesław Wstydlivy. *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1936. T. 2. S. 260–262; Marzec A. Bolesław V Wstydlivy. *Piastowie. Leksykon biograficzny*. Kraków, 1999. S. 191–197; Jasiński K. Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich. S. 43–49; Biber T, Leszczyńska A, Leszczyński M. *Poczet Władców Polski*. Poznań, 2003. S. 73–78.

¹⁹⁵Balzer O. Genealogia Piastów. S. 495.

Болеслав Сором'язливий виступив проти вроцлавського князя Генріха IV Пробуса, найбільш дієвого союзника чеського короля Пшемисла-Оттокара II – противника Стефана V¹⁹⁶. Так само синхронно і в тісному союзі виступали вони після смерті угорського короля Стефана V і загибелі князя Бели Ростиславича, за підтримки Пшемисла II Оттокара в боротьбі за австрійську спадщину на заключному етапі, участі їхніх військ у битві під Дюрнкуртом 26 серпня 1278 р. та інших важливих тогочасних подіях¹⁹⁷.

Після 6 грудня 1279 р. краківський князь Болеслав Сором'язливий помер¹⁹⁸, не залишивши спадкоємців з огляду на «шлюб чистоти» з Кунегундою. Ще у 1273 р. Болеслав оголосив спадкоємцем двоюрідного племінника – серадського князя Лешка Чорного, що викликало спротив інших князів та знаті, які підтримали претензії одного з опольських князів Владислава¹⁹⁹. Проте доволі несподівано основним суперником Лешка Чорного став Лев Данилович²⁰⁰. По *кужелю* (жіночій лінії) як муж Констанції, сестри Кунегунди, дружини Болеслава Сором'язливого, Лев Данилович мав певні династичні права на краківський престол, які підтверджувала сама Кунегунда²⁰¹. Крім того, галицький князь спирався на підтримку мазовецьких князів Конрада та Болеслава, синів Земовита, свого зятя – битомського і глоговського князя Казимира Владиславовича та його брата опольського князя Болеслава, а також частини польської еліти і чехів. Розраховував він на допомогу братів – волинських князів і монгольського улусбека Ногая – фактичного володаря причорноморських степів та Нижнього Дунаю. Ногай надав необхідну допомогу, яку привели еміри Кончак, Кезей і Куботак²⁰². Але, напевно, через небажання волинських князів посилювати старшого брата військо Лева Даниловича 23 лютого 1280 р. під м. Гожлице на р. Копшив'янці за Сандомиром по дорозі на Краків

¹⁹⁶Ипатьевская летопись. Стб. 870; Schlesiisches Urkundenbuch / ed. W. Irgang. Köln; Wien, 1988. Т. 4. Nr 124–127.

¹⁹⁷Паршин И. Битва при Дюрнкурте 26 августа 1278 г.: альянс Льва Даниловича и Пшемисла II Оттокара. *Rossica Antiqua*. Санкт-Петербург, 2012. № 1 (5). С. 95–106; Паршин И. Галицько-чеський союз 1278 року (на основі «Hermani Altahensis annals»). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2012. С. 156–160; Паршин И. Участь Льва Даниловича у битві при Дюрнкурті 1278 року (на підставі латиномовних джерел XV століття). *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2012. Вип. 6. С. 187–193; Idem. Leon rex ruthenorum Anonymi Leobensis Chronicon. *Średnjowjeczne Polskie i Powszechnie*. Katowice, 2013. Т. 5(9). С. 86–93; Войтович Л. Лев Данилович князь галицько-волинський (бл. 1225–бл. 1301). Львів, 2014. С. 169–175, 181–191.

¹⁹⁸Balzer O. Genealogia Piastów. II wyd. S. 489–490.

¹⁹⁹Samsonowicz H. Leszek Czarny. Poczet krolów i książąt polskich. Warszawa, 1980. S. 98.

²⁰⁰Kronica Dzierzwy / ed. K. Pawłowski. *Monumenta Poloniae Historica. Nowa series*. Kraków, 2013. Т. 15. S. 83.

²⁰¹Через це княгиня-вдова Кунегунда пізніше терпіла від Лешка Чорного. У 1284 р. вона змушена була спочатку відмовитися від бецької та корчинської каштеляній, а згодом, 24 квітня 1289 р., вступити до монастиря кларисок у Старому Сончі (Homza M. Sytuacja polityczna Spiszu do początków XIV w. *Historia scepussii*. Bratislava; Kraków, 2009. Vol. I. S. 166–167).

²⁰²Селезнев Ю. Ногай – полководець и политик Золотой Орды. *Новик*. Сборник научных работ аспирантов и студентов исторического факультета Воронежского государственного университета. Воронеж, 2000. Вип. 3. С. 29.

потерпіло поразку від значно меншого польського війська, очоленого краківським палатином Петром та сандомирським палатином Янушем²⁰³.

Ці події відкрили довгу конфронтацію між Лешком Чорним, який спирався на угорську допомогу, та Левом Даниловичем, якого підтримував Ногай і литовські князі. На боці галицького князя були також черський князь Конрад Земовитович та інші польські родичі²⁰⁴. Врешті в ці справи у 1287–1288 рр. втрутився правитель Золотої Орди Тула-Буга²⁰⁵. Лешек Чорний мусив втікати в Угорщину, але монгольський зверхник був більше зацікавлений у підпорядкуванні Ногая і його соратника Лева, ніж у допомозі опанування останнім краківського престолу. В ході цієї експедиції Констанція мусила переховуватися у сестри в монастирі у Старому Сончі, а Львів витримав двотижневу облогу монгольських військ²⁰⁶.

Після смерті Лешка Чорного 30 вересня 1288 р. Лев Данилович втрутився у цю боротьбу, підтримавши площького князя Болеслава II проти вроцлавського князя Генріха IV Пробуса²⁰⁷. У липні 1289 р. Лев Данилович зі своїм військом уже стояв під стінами Вавеля і намагався його штурмувати²⁰⁸. Наприкінці липня 1289 р. галицькі війська спустошили Вроцлавське князівство – домен нового краківського князя²⁰⁹. У першій половині серпня 1289 р. з військового табору під Вавелем князь Лев рушив в Опаву на зустріч із чеським королем Вацлавом II, де було підтверджено чесько-галицький союз²¹⁰. На цій зустрічі серед польських князів, противників Генріха IV Пробуса, перебував зять Лева Даниловича – битомський князь Казимир Владиславович, а також ленченський і серадський князь Владислав Локеток²¹¹. Лев Данилович погодився підтримати претензії Владислава Локетка на краківський трон²¹², що було невдовзі скріплено шлюбом холмського князя Юрія Львовича

²⁰³Ипатьевская летопись. Стб. 881–882; Kronika Dzierzwy. S. 83; Rocznik Tracki. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1872. T. 2. S. 847, 878; Rocznik franciszkański krakowski. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1878. T. 3. S. 50–51; Krakowski S. Obrona pogranicza wschodniego Małopolski za Leszka Czarnego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria I: Nauki Humanistyczno-Społeczne*. Łódź, 1960. Zesz. 15. S. 89–105.

²⁰⁴Ипатьевская летопись. Стб. 886–889; Kronika Dzierzwy. S. 85; Włodarski B. Polska i Ruś 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 202–205.

²⁰⁵Ипатьевская летопись. Стб. 892–894; Rocznik Tracki. S. 852; Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa. I (1257–1506) / ed. F. Piekosiński. *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*. Kraków, 1879. T. 5. S. 4–5; Annales Posnanienses / ed. M. Perlbach. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Hannoverae, 1892. T. 29. S. 470.

²⁰⁶Ипатьевская летопись. Стб. 894–895.

²⁰⁷Wojtowycz L. Lew Daniłowicz i walka o tron krakowski w ostatniej ćwierci XIII wieku. *Średniewieczne Polskie i Powszechnie*. Katowice, 2016. T. 8 (12). S. 117–131.

²⁰⁸Ипатьевская летопись. Стб. 935–936.

²⁰⁹Там само. С. 936; Rocznik cystersów henrykowskich. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1878. T. 3. S. 702.

²¹⁰Ипатьевская летопись. Стб. 936; Hlavaček I. Novy zimek formule Tobie z Bechyne. *Československý časopis historický*. 1958. R. 6, zesz. 3. S. 560.

²¹¹Tęgowski J. Zabiegi księcia kujawskiego Władysława Łokietka o tron krakowski w latach 1288–1293. *Zapiski kujawsko-dobrzyńskie*. 1987. T. 6. Historia. S. 48–49, 53–54.

²¹²Dąbrowski D. Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1300 r. *Галичина та Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів, 2001. С. 55; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań; Wrocław, 2002. S. 197–217.

з сестрою Владислава Локєтка, який відбувся між вереснем 1289 р. і 23 червня 1291 р., ближче до першої дати²¹³.

Але поки тривали переговори 24 серпня 1289 р. Генріх IV і легніцький князь Генріх Товстий розбили союзників під стінами Вавеля²¹⁴. У 1289–1290 рр. галицький князь із союзними ординцями здійснив походи в сілезькі землі²¹⁵ аж до Ратибора²¹⁶.

Генріх IV Пробус несподівано помер 23 червня 1290 р. Австрійські хроністи повідомляють, що перед смертю князь віддав *королю Русі* землі і міста²¹⁷. Така інформація міститься в контексті викладу заповіту бездітного Генріха Пробуса, згідно з яким він розділив свої володіння між родичами, повернувши навіть чеському королю Вацлаву II Клодзьку землю²¹⁸. Це повідомлення свідчить про добру обізнаність німецьких хроністів (інші деталі заповіту збігаються з польськими джерелами) і може означати тільки одне: після сілезьких походів Лева Даниловича, незадовго до своєї смерті, Генріх IV Пробус уклав з ним компромісний мир, визнавши захоплення Люблінської землі, здійснене в ході війни 1289–1290 рр.²¹⁹. Очевидно, Лев Данилович, своєю чергою, відмовився від підтримки інших претендентів, визнавши Генріха IV краківським князем. Такий компроміс був вигідний обом. Коли захопили Люблінську землю – невідомо, а припущення, що це відбулося вже після смерті Генріха IV, ближче до 1292 р.²²⁰, не має надійного джерельного обґрунтування.

Після смерті (чи ймовірного отруєння) Генріха IV Пробуса свояк Юрія Львовича Владислав Локєток утвердився в Сандомирському князівстві, а Краків зайняв Пшемисл II²²¹. Але вже наприкінці листопада 1290 р. він залишив Краків і до 20 квітня 1291 р. домовився з чеським королем Вацлавом II, поступившись йому польською столицею²²². Лев Данилович продовжував підтримувати Владислава

²¹³ Jasiński K. Polityka małżeńska Władysława Łokietka. *Genealogia. Rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym* / red. Andrzej Radziwiński i Jan Wroniszewski. Toruń, 1996. S. 9–28; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. S. 216.

²¹⁴ Tęgowski J. Zabiegi. S. 54–55.

²¹⁵ Rocznik cystersów henrykowskich. S. 702.

²¹⁶ Norbert M. Racibórz w obliczu najazdów tatarskich i zagrożenia wałaskiego. Racibórz, 2002. S. 50–62.

²¹⁷ Ottokar Österreichische Reimchronik / Hrsg. J. Seemüller. *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken*. Hannoverae, 1893. T. 5. Bd. 1. S. 284; Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften / hrsg. J. Seemüller. *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken*. Hannoverae et Lipsae, 1909. T. 6. S. 138; Ebendorfer T. Chronica Austriae / hrsg. A. Lhotsky. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series*. Berlin; Zürich, 1967. T. 13. S. 210–211.

²¹⁸ Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski. Poznań, 1878. T. 2. Nr 645; Nowacki B. Przemysł II książę wielkopolski, król Polski 1257–1296. Poznań, 1995. S. 123; Swieżawski A. Przemysł. Król Polski. Warszawa, 2006. S. 126–128; Hetzig A., Ruchniewicz M. Dzieje Ziemi Kłodzkiej. Hamburg; Wrocław, 2008. 568 s.

²¹⁹ Rocznik krakowski. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1872. T. 2. S. 852.

²²⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. S. 97–98; Łowmiański H. Początki Polski. Warszawa, 1975. T. 6/2. S. 847.

²²¹ Nowakowski T. Stosunki między Przemysłem II a Władysławem Łokietkiem w okresie walk o Kraków po śmierci Leszka Czarnego (1288–1291). *Roczniki Historyczne*. 1988. T. 54. S. 159.

²²² Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski. Poznań, 1878. T. 2. Nr 665.

Локетка, залучивши до цього свого угорського союзника короля Андрія III²²³. У 1292 р. Вацлав II із сілезькими князями напав на Сандомир. Владиславу Локетку прийшли на допомогу татарські загони, організовані, безперечно, галицькими князями²²⁴. Але відвоювати Сандомир не вдалося, Владислав Локеток намагався утриматися у Серадзі, та в серпні 1292 р. змушений був із братом скласти васальну присягу на вірність королю Вацлаву II²²⁵. Владислав Локеток 1293 р. почав переговори з великопольським князем Пшемислом II²²⁶, який за згодою папи 26 червня 1295 р. в Гнезно коронувався як король Польщі²²⁷. Після його загибелі, 2 лютого 1296 р., Вацлав II почав опановувати Великопольщу. У 1297 р. Вацлав II нарешті коронувався у Празі як король Чехії, і на цих урочистостях було посольство Льва Даниловича²²⁸, який у 1299 р. в Брно зустрівся особисто з королем Чехії і Польщі Вацлавом II²²⁹. Це зовсім не означало зміни зовнішньої політики²³⁰; між 1296–1300 рр. відбувся шлюб Анастасії Львівни з добжинським князем Земовитом, молодшим братом Владислава Локетка²³¹, що було, безперечно, укріпленням союзу сюзерена королівства Русі з куявськими князями²³². У Кленце 23 серпня 1299 р., поблизу Нового Міста, над р. Вартою Владислав Локеток підписав зобов'язання скласти васальну присягу Вацлаву II²³³. Такі відносно легкі умови для Владислава Локетка були наслідком компромісу, укладеного на зустрічі Лева Даниловича з Вацлавом II, і перемовин, які відбувалися, напевно, після цієї зустрічі. Цікаво, що дослідник діяльності Владислава Локетка Едмунд Длугопольський допускав, що під час своєї вимушеної еміграції у 1299 р. польський князь виїхав спочатку через Мазовію до Лева Даниловича і лише після цього через Угорщину дістався до Риму²³⁴. У серпні 1300 р. Вацлав II у Гнезно офіційно коронувався як король

²²³Цей союз було скріплено між 19 серпня – 24 листопада 1290 р. шлюбом угорського короля Андрія III з племінницею Владислава Локетка – Фенною, дочкою куявського князя Земомисла (Jasiński K. *Polityka małżeńska Władysława Łokietka*. S. 19).

²²⁴*Rocznik krakowski*. S. 852; Długossii J *Annales seu cronicae inciliti Regni Poloniae. Varsaviae*, 1975. Ks. 7–8. S. 277.

²²⁵Baszkiewicz J. *Powstanie zjednoczonego państwa polskiego na przełomie XIII i XIV wieku*. Warszawa, 1954. S. 208.

²²⁶Swieżawski A. *Przemysł. Król Polski*. Warszawa, 2006. S. 149–150.

²²⁷*Rocznik kapituły poznańskiej. Monumenta Poloniae Historica. Seria Nova*. Warszawa, 1962. T. 6, cz. 2. S. 52.

²²⁸Petra Žitavského kronika zbraslavská / ed. J. Emler. *Fontes rerum Bohemicarum*. Praha, 1884. T. 4. S. 70.

²²⁹*Annales Heinrici Heimburgenci. Fontes rerum Bohemicarum*. Praha, 1882. T. 3. S. 320–321.

²³⁰Dąbrowski D. *Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza...* S. 56–57.

²³¹Balzer O. *Genealogia Piastów*. S. 345–347; Włodarski B. *Stanowisko Rusi Halicko-Wołyńskiej wobec akcji zjednoczeniowej Władysława Łokietka i jego powiązanie z utratą Pomorza Gdańskiego. Zapiski Historyczne*. 1962. T. 27, zesz. 3. S. 341; Włodarski B. *Polska i Rus' 1194–1340*. Warszawa, 1966. S. 227; Jasiński K. *Rola Siemowita księcia dobrzyńskiego w stosunkach polsko-krzyżackich w 1308/1309 r. Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie. Seria A*. 1978. T. 1. S. 167; Jasiński K. *Księżna dobrzyńska Anastasja i jej regencja. Ojczyzna bliższa i dalsza*. Kraków, 1993. S. 425–433; Jasiński K. *Polityka małżeńska Władysława Łokietka*. S. 19.

²³²З гіпотезою Д. Домбровського, про те, що Анастасія була дочкою волинського князя Мстислава Даниловича, я не погоджуюся.

²³³Długopolski E. *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*. Kraków, 2009. S. 54.

²³⁴*Ibid.* S. 61.

Польщі²³⁵. Влітку 1300 р. руське військо вторгнулось у Сандомирську землю і здобуло Новий Корчин. Цей похід був здійснений на підтримку Владислава Локетка, який повернувся з Риму і продовжив боротьбу за польську корону²³⁶.

Король Юрій Львович і останні Романовичі. Король Юрій Львович був послідовним польським союзником²³⁷. У 1300 р. Юрій Львович здійснив похід аж під Краків на підтримку Владислава Локетка²³⁸. Розгромлений свояк втік у королівство Русі²³⁹. У 1302 р. Юрій Львович надав йому допомогу і польський князь намагався відвоювати Сандомирську землю²⁴⁰. У результаті сам король Юрій Львович втратив Люблінську землю²⁴¹, але продовжив допомагати свояку Владиславові Локетку, внаслідок чого останній у 1304–1305 рр. повернув собі Сандомирську землю, а в 1306 р. здобув Краків²⁴². Укріплюючи союз із польськими князями, король Юрій видав дочку Марію за сохачевського і черського князя Тройдена Болеславича²⁴³.

Андрій та Лев Романовичі, схоже, зберігали союз з польським королем Владиславом Локетком. Проте версію, що певний час він був їхнім опікуном²⁴⁴, піддають справедливій критиці²⁴⁵. В угоді короля зі скандинавськими та поморськими правителями від 27 червня 1315 р. про союз проти бранденбурзьких маркграфів Владислав Локеток ручається за «pro nostrisque nepotibus Russie principibus, quod prehabitam ordinationem initam nobiskum»²⁴⁶. За згодою Іллі Паршина, Юрійовичі могли втрутитися в протистояння своїх родичів – глоговських князів з вроцлавським князем Генріхом VI Добрим (1294–1335) – на початку 1320-х років, про що свідчить лист цього князя до папи Іоанна XXII (1244–1334) від 1322 р. з проханням дозволу шлюбу його дочки Єлизавети з олесницьким князем Конрадом,

²³⁵ Antonin R. *Zahraniční politika krále Václava II v letech 1283–1300*. Praha, 2009. S. 247.

²³⁶ Rocznik Traski. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1872. T. 2. S. 853; Joannis Dlugossii *Annales seu cronicae incilliti Regni Poloniae*. Varsaviae, 1975. Ks. 7–8. S. 14.

²³⁷ Исаевич Я. Галицко-Волинское княжество в конце XIII – начале XIV в. *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования*. 1987 г. Москва, 1988. S. 71–77; Войтович Л. Юрій Львович і його політика. *Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів, 2001. С. 70–78; Войтович Л. Юрій Львович і його політика. *Галицько-Волинські етюди*. Біла Церква, 2011. С. 319–325; Войтович Л. Галич у політичному житті Європи. С. 356–359.

²³⁸ Rocznik Traski. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1872. T. 2. C. 853.

²³⁹ Włodarski B. Stanowisko Rusi Halicko-Wołyńskiej wobec akcji zjednoczeniowej Władysława Lokietka i jego powiązanie z utratą Pomorza Gdańskiego. *Zapiski Historyczne*. Toruń, 1962. T. 2. S. 342–343.

²⁴⁰ Rocznik Małopolski. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1878. T. 3. S. 186; Annales Polonorum / ed. R. Röpel. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Hannoverae, 1925. T. 19. S. 654.

²⁴¹ Rocznik Traski. S. 853; Rocznik Sędziwoja. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1872. T. 2. S. 879; Rocznik Małopolski. S. 188–189; Annales Polonorum. S. 655.

²⁴² Kronika Neplachova / ed. J. Emler. *Fontes rerum Bohemicarum*. Praha, 1882. T. 3. S. 478.

²⁴³ Balzer O. Genealogia Piastów. S. 453; Annales Posnanienses I. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1888. T. 5. S. 880–881.

²⁴⁴ Abraham W. Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi. Lwów, 1904. T. 1. S. 173–174; Włodarski B. Polska i Rus 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 238.

²⁴⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. S. 114–115.

²⁴⁶ «за наших племінників руських князів, що раніше угоду уклали з нами» (Codex diplomaticus Majoris Polonia / ed. I. Zakrzewski. Poznaniae, 1878. T. 2. Nr 976). Тобто йдеться не про опікунство, а рівноправну угоду.

мотивацією такого союзу виступає необхідність об'єднання сил для відсічі набігам литовців і русинів²⁴⁷.

Раптова смерть або загибель обох князів до 21 травня 1323 р.²⁴⁸, можливо, у боротьбі з Ордою²⁴⁹, спричинила складні переговори, що тривали більше року, між угорською, польською і мазовецькою сторонами (які претендували на спадщину Романовичів) з одного боку та Литвою – з іншого, за участю хана Узбека²⁵⁰ і за згоди місцевого боярства²⁵¹. Перемовини спричинили появу на престолі внука короля Юрія – мазовецького княжича Болеслава Тройденовича²⁵².

Цей князь не був маріонеткою польського короля, а проводив власну політику в інтересах королівства Русі, сюзереном якого став. Зближення Польщі з Угорщиною було серйозною загрозою для його держави, і він намагався цьому протидіяти. У 1332 р. угорський король збирався іти великим походом проти галицько-волинського князя у відповідь на напад останнього разом з ординцями на верхів'я Тиси (комітати Мараморош чи Угоча)²⁵³. 11 лютого 1334 р. князь Болеслав-Юрій підтвердив союз з Тевтонським орденом, антипольська спрямованість

²⁴⁷ Codex diplomaticus Silesiae / hrsg. W. Wattenbach. Breslau, 1862. T. 5. S. 209–210; Regesten zur Schlesischen Geschichte / hrsg.: G. Grünhagen, K. Wutke. *Codex diplomaticus Silesiae*. Breslau, 1898. T. 18. Nr 4185; Паршин І. Останні з Романовичів: Андрій та Лев у західних джерелах. *Фортеця. Збірник заповідника Тустань*. Львів, 2018. Кн. 3. С. 208–219.

²⁴⁸ Беньяк Я. Вигаснення галицько-волинської княжої династії. *Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів, 2001. С. 79–85.

²⁴⁹ Paszkiewicz H. *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*. Warszawa, 1925. S. 7–11; Мацяк В. Галицько-Волинська Держава 1290–1340 pp. у нових дослідках. Авсбург, 1948. S. 18; Długopolski E. *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*. Wrocław, 1951. S. 22; Шабульдо Ф. Землі Юго-Западної Русі в составе Великого княжества Литовского. Київ, 1987. S. 22; Wyrozumski J. *Polska, Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego. Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*. Toruń, 1997. S. 1113.

²⁵⁰ Шабульдо Ф. Землі Юго-Западної Русі. S. 19–26. На останнє прямо натякнув і швейцарський хроніст Іоганн Вінтертурський: «procuravit eis christianum latinum, si illi parcere vellent ut videret» («тоді поставив над ними християнина-латинянина, аби подивитися, чи пощадять вони його») (Iohannis Vitodurani. *Chronica*. S. 184).

²⁵¹ Joannis de Czarnkow. *Chronicon Polonorum. Monumenta Poloniae Historica* / ed. A. Bielowski. Lwów, 1872. T. 2. S. 629.

²⁵² Řežábek J. Jiří II, poslední kníže veškeré Malé Rusi. Praha, 1883; Болеслав-Юрій II, князь всей Малой Русі. *Сборник материалов и исследований / собр. О. Гонсиоровским, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевским, И. А. Линниченко и др.* Санкт-Петербург, 1907. 362 с.; Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. С. 120–139, 522–535; Zakrzewski S. Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w. Zamość, 1922. 63 s.; Paszkiewicz H. *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*. Warszawa, 1925. S. 5–35; Кордуба М. Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави з нагоди 600-річчя його смерті. *Минуле і сучасне*. Краків, 1940. Ч. 7. С. 3–32; Włodarski B. *Polska i Rus 1194–1340*. Warszawa, 1966. S. 242–294; Dąbrowski D. *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*. Poznań; Wrocław, 2002. S. 153–155, 174–180, 232–240; Тенговський Я. Обставини вступу князя Болеслава-Юрія Тройденовича на галицько-волинський престол (Невідомі руські документи з XIV ст.). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2010. Т. 260, кн. 1. С. 45–56; Войтович Л. Князь Юрій-Болеслав Тройденович: ескіз портрета. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2011. Вип. 5. С. 209; Паршин І. Вектори політики князя Юрія-Болеслава Тройденовича до року 1333: між набутиєм та «успадкованям». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2015. Вип. 5 (306). С. 4–10.

²⁵³ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. С. 533–534.

якого очевидна²⁵⁴. Утім, 20 жовтня 1335 р. він поспішив знову підтвердити союз з великим магістром Теодоріком фон Альденбургом на «вічні часи»²⁵⁵.

Твердження про участь князя Болеслава-Юрія у польсько-угорських вишеградських переговорах 1335 та 1338 рр., де буцімто не тільки були закладені основи наступної угорсько-польської унії, а й домовлено про успадкування галицького престолу польським або угорським королем за відсутності прямих спадкоємців Болеслава-Юрія²⁵⁶, повністю безпідставні. Немає жодних доказів участі Болеслава-Юрія або його посла у вишеградських зустрічах 1335 і 1338 рр.²⁵⁷. Передовсім сам Казимир III ніде не відкликався до угоди, яка нібито зробила його легітимним спадкоємцем галицько-волинського престолу. На Вишеград-

²⁵⁴ «...Ver(um) etiam nos, ut obululantium seu latrantium(m) et minus iuste detrahentium(m) c(on)dictatul memo(r)at[a]e unionis, qui concurrimus, veritati referu(n)t, ora c(on)cludamus et obstruamus pr(a)etacia teno(r)e p(raese)ntium litte(er)ar(um), dignu(m) diximus renova(re), ut v[u]ltum et intuitum assumendo novitatis exultant ac l(a)etentum maiori pr(a)efulcimine fi(r)mitatis». («...Ми ж, щоб закрити рот наклепникам і брехунам і тим, хто несправедливо шкодить умовам згаданого союзу, вважаємо за гідне, дбаючи про правду, відновити [нашу угоду] даним документом, щоб, набувши нового виразу та вигляду, вона втішилася більшою силою та обгрунтованістю» (Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 174–180).

²⁵⁵ Купчинський О. Акти та документи. С. 180–187.

²⁵⁶ Gorzycki K. J. Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza Wielkiego. Lwów, 1889. 111 s.; Prochaska A. W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1892. T. 6, zesz. 1. S. 3–21; Balzer O. Kazimierz III Wielki. *Balzer O. Genealogia Piastów*. II wyd. Kraków, 2005. S. 60–682; Semkowicz A. Adelajda, Krystyna i Jadwiga, żony Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1898. T. 12. S. 561–566; Zakrzewski S. Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV wieku. *Przegląd Historyczny*. 1922. T. 23. S. 97–110; Paszkiewicz H. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. 285 s.; Kętrzyński S. Ze studiów genealogicznych. 1. Nieznany dokument Kazimierza Wielkiego z r. 1344. *Miesięcznik Heraldyczny*. 1934. Nr 13. S. 48–51; Kaczmarczyk Z. Kazimierz Wielki. Warszawa, 1948. 395 s.; Sieradzki J. Polska wieku XIV. Studium z czasów Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1959. 374 s.; Kozłowska-Budkowa Z. Z ostatnich lat Kazimierza Wielkiego. *Małopolskie Studia Historyczne*. 1963. T. 6, zesz. 3–4. S. 17–26; Samsonowicz H. Kazimierz III Wielki. Poczet królów i książąt polskich. Warszawa, 1980. S. 247–253; Śliwiński J. Kazimierz Wielki. Kobiety a polityka. Olsztyn, 1994. 159 s.; Jasiński K. Małżeństwa i koligacje polityczne Kazimierza Wielkiego. *Studia Źródłoznawcze*. 1990. Nr 32–33. S. 58–65; Jasiński K. Dzień koronacji Kazimierza Wielkiego w świetle współczesnych źródeł. *Opuscula minora in memoriam Iosepho Spors* / red. J. Hauzińskiego. Słupsk, 1993. S. 171–182; Jasiński K. Przydomek Kazimierza Wielkiego – czas powstania i geneza. *Genealogia. Studia i materiały historyczne*. 1995. T. 5. S. 25–43; Jasiński K. Kazimierz Wielki. Jasiński K. *Rodowód Piastów małopolskich i kujaskich*. Poznań; Wrocław, 2001. S. 163–171; Kryk F. Wielki król i jego następca. Kraków, 1992. 71 s.; Szczur S. Historia Polski średniowiecznej. Kraków, 2002. S. 365–380; Elminowski J. Stosunki polityczne między Piastami a Luksemburgami i Witelsbachami w pierwszej połowie XIV wieku. Toruń, 2002. 120 s.; Nowakowski T. Kazimierz Wielki a Bydgoszcz. Toruń, 2003. 230 s.; Wyrozumski J. Kazimierz Wielki. Wrocław, 2004. 290 s.; Barański M. Kazimirz. *Dynastia Piastów w Polsce*. Warszawa, 2006. S. 484–489; Jasienica P. Polska Piastów. Toruń, 2007. S. 291–299; Dąbrowski J. Kazimierz Wielki: twórca korony królestwa polskiego. Kraków, 2007. 128 s.

²⁵⁷ Dąbrowski J. Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. Kraków, 1918. S. 111–112; Włodarski B. Polska i Ruś. 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 287–289; Dowiat J. Polska – państwem średniowiecznej Europy. Warszawa, 1968. S. 323; Wyrozumski J. Historia Polski do 1505 r. Warszawa, 1973. S. 227; Войтович Л. Угорщина і Польща в боротьбі за спадщину Романовичів: витоки, події, наслідки. *Українсько-угорські етюди*. Львів, 2019. Вип. 3. С. 216–223.

ських зустрічах між польським королем Казимиром III та угорським королем Карлом Робертом було лише домовлено, що за відсутності спадкоємців по мечу у польського короля його престол відійде до сина Карла Роберта і племінника Казимира III – Людовика Анжуйського²⁵⁸.

Після першої Вишеградської зустрічі у 1337 р. князь Болеслав-Юрій разом з ординцями напав на Люблінську землю і 12 днів тримав Люблін в облозі, знятий тільки через загибель командира союзних татар²⁵⁹. Реакцією на такі дії князя Болеслава-Юрія з боку Казимира III стала спроба підтримати іншого претендента на галицько-волинський трон. Ним став племінник короля, син Анастасії Львівни – добжинський князь Владислав Земовитович, який навіть прибув до Вишеграда 29 червня 1338 р. (за Дубницькою хронікою «*Lothka dux Rutenorum*»²⁶⁰). Спроби перетворити «Лютко» на «Болько», ототожнивши його з Болеславом-Юрієм²⁶¹, не витримують критики²⁶². Етимологічно таке перетворення неможливе, як неможливо звинуватити хроніста в незнанні матеріалу²⁶³. За умов спрямованого проти польсько-угорського зближення союзу Болеслава-Юрія з Литвою, Золотою Ордою та Тевтонським Орденом в інтересах Галицько-Волинської держави, польська сторона готова була підтримати претензії Владислава Земовитовича²⁶⁴. Загадка

²⁵⁸ *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini* / ed. J. G. Schwandtner. Vindobonae, 1746. T. 1. S. 166; Ioannis de Czarukow Chronicon Polonorum (1333–1394). *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1872. T. 2. S. 638–639.

²⁵⁹ *Historiae Hungaricae Fontes Domienici* / ed. M. Florianus. Lipsiae, 1884. Vol. 3. S. 128.

²⁶⁰ *Ibid.* S. 128.

²⁶¹ Dąbrowski J. Ostatnie lata. S. 112; Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. Lwów, 1904. T. 1. S. 206; Balzer O. O następstwie tronu w Polsce. *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*. Serya 2. Kraków, 1905. T. 11. S. 430; Zakrzewski S. Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV wieku. *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1922. T. 23. S. 99; Włodarski B. Polska i Ruś. S. 288; Wyrozumski J. Kazimierz Wielki. Wrocław, 1986. S. 80–81.

²⁶² Мазур О. «Лютка князь руський, прибув до Вишеграда»: гіпотетична ідентифікація особи. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2003. Вип. 7. С. 72–79.

²⁶³ Дубницька хроніка (*Chronicon Dubnicense*), сформована у 1479 р., в цій частині повторює Будаїську хроніку (*Chronicon Budense*), першу друковану хроніку, видану у Буді заходами Андреаса Гесса 1473 р. Будаїська хроніка спиралася на Ілюстровану хроніку Марка Кальті (*Márk Kálty*), сформовану упродовж 1358–1370 рр., чотири головні копії якої доведені до 1330 р. (Domanovszky A. (Sándor). *Chronici Hungarici Compositio saeculi 14. Prsefatio. Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Budapest, 1937. P. 231–233; Géza K. Névtelenség, névreges és szerzőnév középkori krónikáinkban. *Századok*. Budapest, 1963. No 4. 671 old.), але у розпорядженні А. Гесса була одна з пізніших копій із записами за 1333–1342 рр., яку він використав у надрукованій Будаїській хроніці (*Chronicon Budense*. *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Vol. 1. P. 500–503). Ці записи зробив придворний клірик Янош Кетї (*Janos Kétyi*), у 1340–1360 рр. керівник школи при Егерському монастирі (*Mályusz E. Krónika-problémak. Századok*. Budapest, 1966. No 4–5. 726 old.; Mályusz E. A Thuróczy-krónika és forrásai. Budapest, 1967. 65 old.), тобто інформація про вишеградські зустрічі близька за часом до них і взята з офіційних документів, до яких автор мав доступ.

²⁶⁴ Кордуба М. Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави з нагоди 600-річчя його смерті. *Минуле і сучасне*. Краків, 1940. Ч. 7. С. 19–20. Гіпотеза Олега Мазура щодо існування князя Володимира Андрійовича цілком у дусі гаданої тотожності «Лютка» і «Болька» (Мазур О. «Лютка князь руський...». С. 77–79).

загибелі Болеслава-Юрія Тройденевича 7²⁶⁵ або 9²⁶⁶ квітня 1340 р. залишається не розкритою²⁶⁷. Найвигіднішою вона була Казимирові III. Він же виявився найкраще до неї підготовленим: на першу звістку про смерть князя король зумів зібрати військо (на такі заходи зазвичай потрібні були місяці!), зайняти Львів і вивезти з княжої скарбниці коронаційні регалії (щоб завадити Любарту Дмитру Гедиміновичу стати легітимним володарем), які пізніше потрапили до коронаційного релікварію польських королів²⁶⁸.

Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434). Після загибелі Болеслава-Юрія Тройденевича розгорнулася довга боротьба за спадщину Романовичів²⁶⁹, у якій взяли активну участь Польща, Угорщина, легітимний спадкоємець Романовичів волинський князь Любарт-Дмитро Гедимінович (1340–1383), підтриманий частиною волинської і галицької еліт, за участю Литви та Золотої Орди. В ході цієї боротьби відбувся короточасний злет і падіння нової держави – Подільсько-го князівства²⁷⁰, а також на галицькому престолі побували польські нобілі князь

²⁶⁵ Prochaska A. W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1892. T. 6. S. 12; Balzer O. *Genealogia Piastów*. II wyd. S. 787–788.

²⁶⁶ Gorzycki K. Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza Wielkiego. Lwów, 1889. S. 14.

²⁶⁷ Paszkiewicz H. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. S. 7–11; Długopolski E. Władysław Łokietek na tle swoich czasów. Wrocław, 1951. S. 223; Włodarski B. Polska i Ruś 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 254–259; Шабульдо Ф. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Киев, 1987. С. 22; Беняк Я. Вигаснення галицько-волинської княжої династії. С. 79–85; Войтович Л. Князь Юрій-Болеслав Тройденевич: ескіз портрету. Вип. 5. С. 209–221.

²⁶⁸ Dąbrowska E. Królów polskich relikwiarz koronacyjny Krzyża Świętego. *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*. Warszawa, 1991. S. 67–86.

²⁶⁹ Войтович Л. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1998. Вип. 5. С. 153–168; Войтович Л. Боротьба Любарта-Дмитра Гедиміновича за відновлення Галицько-Волинської держави. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2009. № 22. С. 120–127; Войтович Л. Польща, Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2010. Вип. 59. С. 52–66; Войтович Л. Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2011. Вип. 46. С. 2–26; Войтович Л. Walka o spadek po Romanowiczach a król polski Kazimierz III Wielki. *Kazimierz Wielki i jego państwo. W siedemsetną rocznicę urodzin ostatniego Piasta na tronie polskim* / pod red. J. Maciejewskiego i T. Nowakowskiego. Bydgoszcz, 2011. S. 47–66; Войтович Л. Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434): між стереотипами та історичною правдою. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2018. Вип. 12. С. 121–142; Войтович Л. Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434 pp.): нумізматичний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск: на пошану професора Романа Шуста*. Львів, 2019. С. 67–82; Войтович Л. Угорщина і Польща в боротьбі за спадщину Романовичів: витоки, події, наслідки. *Українсько-угорські етуди*. Львів, 2019. Вип. 3. С. 191–274.

²⁷⁰ Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. Київ, 1885. С. 214–215; Puzyna J. Koriat i Koriatowicze oraz sprawa podolska. *Ateneum Wilenskie*. Wilno, 1936. R. 4. S. 12–19; Puzyna J. Pierwsze wystąpienia Koriatowiczów na Rusi Południowej. *Ibid*. Wilno, 1938. R. 12, zes. 2. S. 3–67; Kuczyński S. Sine wody. Warszawa, 1935; Kuczyński S. Sine wody. Rzecz o wyprawie Olgerdowej 1362 r. *Kuczyński S. M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVIII w.* Wrocław; Warszawa, 1962. S. 135–180; Шабульдо Ф. Битва біля

Володислав Опольський²⁷¹, Сцібор зі Сціборжиць²⁷² та Спитко з Мельштина²⁷³, а королями Русі були Казимир III, Людовик Анжуйський, Марія і Ядвіга та Владислав Ягайло. Завершилася ця боротьба анексією Галицької частини королівства Русі²⁷⁴ і включенням її до складу Польщі як Руського і Подільського воєводств та інкорпорацією Волинської частини до складу Великого князівства Литовського.

- Синіх вод 1362 р.: маловідомі та незнані аспекти. *Український історичний журнал*. 1996. № 2. С. 3–15; Шабульдо Ф. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. Київ, 1998; Шабульдо Ф. Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації. *Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях*. Київ, 2005. С. 9–27; Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях / відп. ред. Ф. М. Шабульдо. Київ, 2005. 172 с.; Саввов Р. Карбування власної монети в Подільському князівстві (XIV ст.). *Львівські нумізматичні записки*. Львів, 2009–2010. Ч. 6–7. С. 32–34; Моця О. Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії Середньовічної Європи. *Український історичний журнал*. 2012. № 2 (503). С. 4–10; Моця О. Наукові записки. Серія: Історичні науки. *Синьоводська битва 1362 року в контексті історії Східної Європи*. Кіровоград, 2014. Вип. 20. 252 с.
- ²⁷¹ Gilewicz A. Stanowiska i działalność Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372–1378. *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego koła historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*. Lwów, 1929. S. 97–99; Sroka S. Itinerarium księcia Władysława Opolczyka z lat 1372–1378. *Rocznik Przemyski*. Przemysł, 1993. T. 28. S. 147–154; Sroka S. Książę Władysław Opolczyk na Węgrzech. Studium z dziejów stosunków polsko-węgierskich w XIV wieku. Kraków, 1996. 109 s.; Юсяк П. Оточення князя Владислава Опольчика в період його правління на Русі (1372–1379). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1999. Вип. 34. С. 81–93; Sperka J. Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. *Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą*. Katowice, 2006. 477 s.; Sperka J. Władysław książę opolski, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 6 lub 18 maja 1401). Kraków, 2013. 508 s.; Karczewski D. Meliorator terre Rusiae. Panowanie Władysława Opolczyka na Rusi (1371–1378). *Piastowie śląscy w kulturze i europejskich dziejach* / red. A Barciak. Katowice, 2007. S. 265–272; Tęgosowski J. Nowe źródła do kwestii datacji objęcia rządów Władysława Opolczyka na Rusi. *Sredniowiecze polskie i powczeczne*. Katowice, 2009. T. 1 (5). S. 127–137; Войтович Л. [Рец.]: Портрет князя Володислава Опольського на повний зріст. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2013. Вип. 7. S. 314–319 [на]; Sperka J. Władysław książę opolski, wieluński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 6 lub 18 maja 1401). Kraków, 2013. 508 s.
- ²⁷² Prochaska A. Ścibor ze Ściborzyc. *Rocznik Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. Toruń, 1912. R. 19. S. 137–208; Sroka S. Ścibor ze Ściborzyc. Rys biographiczny. *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*. Kraków, 2000. S. 139–158; Dwořáková D. Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund Lucemburský. Sonda do života stredovekého šľachtica s osobitým zrefel'om na uzemie Slovenska. Bratislava, 2003. 599 s.; Лешкович Н. Останній галицький князь. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2018. Вип. 12. С. 161–168; Лешкович Н. Сцібор з Сціборжиць. *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. Львів, 2018. С. 121–130; Войтович Л. Жидачівська земля на останніх етапах боротьби за спадщину Романовичів (1350–1442). *Жидачівщина*. Львів; Жидачів, 2019. Вип. 2. С. 8–17.
- ²⁷³ Strzelecka A. Melsztyński Spytek (Spytek z Melsztyna) h. Leliwa (zm. 1399). *Polski Słownik biograficzny*. Warszawa, 1975. T. 23, zes. 86. S. 412–415; Михайловський В. Спитко з Мельштина – володар Західного Поділля в 1395–1399 рр. *Україна в Центрально-Східній Європі*. Київ, 2013. Вип. 12–13. С. 210–222; Лешкович Н. Спитко з Мельштина. *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. Львів, 2019. Вип. 2. С. 157–166.
- ²⁷⁴ Исаевич Я. «Королевство Галиции и Володимирии» и «Королевство Руси». *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования*. 1985 г. Москва, 1986. С. 63; Sieradzki J. «Regnum Russiae». Polityka ruska Kazimierza Wielkiego: Krytyka dotychczasowych poglądów i zarys nowej konstrukcji. *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1958. Nr 2. S. 498.

Під час цієї боротьби після Кревської унії 1385 р., походу Ядвіги 1387 р., коли було зайнято більшу частину галицьких земель, і угоди в Острові, де литовські князі погодилися з цими змінами, українська еліта у своїй більшості почала переходити на бік Владислава Ягайла. Саме тому в знаменитій битві під Грюнвальдом 15 липня 1410 р. польсько-литовське військо чисельністю близько 45 тис. мало у своїх рядах поляків (19 тис.), білорусів (11 тис.), українців (10 тис.), литовців (3 тис.), чехів, моравів і сілезців (1,5 тис.) та 500 новгородців²⁷⁵.

Водночас частина галицького лицарства у складі окремого польського гуфу, що його зібрав князь Сцібор зі Сціборжиць, взяла участь у нещасливій для християнського війська битві при Нікополі 28 вересня 1396 р.²⁷⁶. До складу цього гуфу входила також дружина подільського князя Федора Корятівича, який у цій битві потрапив у полон. Під час війни з Тевтонським Орденом противники Владислава Ягайла з числа галицької шляхти перебували у складі 12-тисячного війська, очоленого тим самим князем Сцібором зі Сціборжиць, Шимоном Розгоні і князем Федором Корятівичем, яке наступало в напрямку Кракова. Сцібор спалив Старий Сонч і передмістя Нового Сончу, але мусив відступати до Бардієва під натиском польських військових сил на чолі з люблінським каштеляном Яном з Щекоціна²⁷⁷. У січні 1411 р. для захисту від можливого наступу поляків князь Федір Корятівич

²⁷⁵ Із 50 польських хорогв 7 були з українських (руських) земель (Галицька, Холмська, Львівська, Перемишльська, Жидачівська, Теребовельська і Подільська), з 40 хорогв литовського війська 36 були білоруськими та українськими. Союзна золотоординське військо Джелал-ед-Діна налічувало від 3 до 20 тис. воїнів. Військо Тевтонського Ордену мало бл. 27 тис. воїнів, власне тевтонців 11 тис. (у тім числі 4 тис. братів-лицарів, решту становили лицарі-волонтери, сержанти та зброєносці), до 2 тис. чехів, моравів і сілезців та дружини 30 союзних поморських слов'янських князів, з яких найбільшими були дружини щецінського князя Светобора I та олесницького князя Конрада III (Войтович Л. Велика війна 1409–1411 рр. Битва під Грюнвальдом. Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва. Харків, 2017. Т. 1. С. 761–763).

²⁷⁶ Stachoń B. Polska wobec Turcji i akcji antytyreckiej w wieku XV do utraty Kilii i Białogrodu (1484). Lwów, 1930. S. 19–34; Aziz Suriyal Atiya. The Crusade of Nicopolis. London, 1934. XII+234 p.; Aziz Suriyal Atiya. The Crusades in the Later Middle Ages. London, 1938. P. 147–401; Skrzypek J. Bitwa pod Nikopolis. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. Warszawa, 1936. Nr 9. S. 1–26; Rosetti R. Battle of Nicopolis. *Slavonic and East European Review*. Vol. 15 (1936–1937). P. 629–638; Tuchmann B. W. A Distant Mirror: the Calamitous 14th Century. New York, 1976. 784 p.; Tuchmann B. W. Der ferne Spiegel. *Das dramatische 14. Jahrhundert*. Hamburg, 2007. 752 s.; Benkő M. Csata Nikápolynál. Móra, 1987. 72 old.; Regan G. Największe błędy militarne w historii wojen / przekł. K. Gocman. Warszawa, 1992. S. 63–65; Nicolle D. Nicopolis 1396: The Last Crusade. London, 1999. 96 p.; Nicolle D. Bitwa pod Nikopolis. Ostatnia krucjata. Poznań, 2011. 96 s.; Kelly De Vries. The Lack of a Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis (1396) to Mohács (1526). *The Journal of Military History*. 1999. Vol. 63. Nr 3. P. 539–559; Matschke K.-P. Das Kreuz und der Halbmond. *Die Geschichte der Türkenkriege*. Düsseldorf; Zürich, 2004. 420 s.; Weithmann M. Ein Baier unter «Türcken und Tataren». Hans Schiltbergers unfreiwillige Reise in der Orient. *Literatur in Bayern*. München, 2005. Bd. 81. S. 2–15; Войтович Л. Битва при Нікополі. Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва. Харків, 2017. Т. 1. С. 746–749.

²⁷⁷ Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 10. 1370–1405. Warszawa, 1981. S. 69; Garbacik J. Zygmunt Luksemburczyk wobec wielkiej wojny polsko-krzyżackiej 1409–1411. *Małopolskie Studia Historyczne*. Kraków, 1960. R. 3, zesz. 1–2. S. 25–31.

розгорнув 15 підрозділів (близько 4 400 осіб) від Берегсасу (Берегова) до Спіша²⁷⁸. 31 березня 1411 р. обидві сторони уклали перемир'я²⁷⁹.

Після 1434 р. і далі після Люблінської унії українці воювали пліч-о-пліч з поляками, починаючи від битви під Варною 10 листопада 1444 р.²⁸⁰ і до битви під Хотиним (4–29 вересня 1621 р.)²⁸¹. Українці становили значну частину постійного війська Речі Посполитої (кварцяне і вибранецьке військо), надвірні війська крезових магнатів, затяжні хорогви і українське козацтво. На жаль, польська еліта через небажання вирішувати проблеми українського козацтва (шляхи вирішення цих проблем були очевидними²⁸²) сама підштовхнула останнє до повстань і епохи

²⁷⁸ Кобаль Й. Федір Корятович у світлі нових джерел. *Карпатика*. Ужгород, 2005. Вип. 32. С. 99–100.

²⁷⁹ Zsigmandkori Oklevéltár. Vol. 3: (1411–1412) / ed. M. Elemér. Budapest, 1993. Nr. 374.

²⁸⁰ Prochaska A. List Andrzeja de Palatio o klęsce warneńskiej. Lwów, 1882. 17 s.; Prochaska A. Uwagi krytyczne o klęsce warneńskiej. [Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozofski]. Kraków, 1900. T. 39. 62 s.; Dąbrowski J. Rok 1444 w świetle najnowszych badań. *Sprawozdanie z posiedzeń i czynności Akademii Umiejętności w Krakowie*. Kraków, 1911. T. 15. Nr. 2; Dąbrowski J. Władysław I Jagiełłończyk na Węgrech (1440–1444). [Rozprawy Warszawskiego Towarzystwa Naukowego. T. 2]. Warszawa, 1922. 197 s.; Dąbrowski J. Rok 1444. Spór o traktat szegedyński. Wrocław, 1966. 66 s.; Stachoń B. Polityka Polski wobec Turcji i akcji antytureckiej w wieku XV do utraty Kilii i Białogrodu (1484). Lwów, 1930. 161 s.; Halecki O. Nowe uwagi krytyczne o wyprawie warneńskiej. *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*. Kraków, 1939. T. 70, zes. 5. 80 s.; Halecki O. Spór o Warneńczyka. *Teki Historyczne*. London, 1958. T. 9. S. 1–19; Babinger F. Von Amurath zu Amurath. Vor- und Nachspiel der Schlacht bei Varna. *Oriens*. 1950. T. 3. S. 229–265; Inalcik H. Byzantium and the Origins of the Crisis of 1444 under the Light of Turkish Sources. *Actes du XII-e Congrès International d'Etudes Byzantines*. Beograd, 1964. T. 2. P. 159–163; Swoboda W. Znowu o Warne. *Roczniki Historyczne*. 1983. T. 49. S. 168–178; Theodorides I. The Stand of the Byzantine Emperor on the Battle of Varna (1444) according to Greek Sources. *Etudes Balkaniques*. 1987. T. 23. S. 107–119; Engel P. Janos Hunyadi and the peace «of Szeged» (1444). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungari*. 1994. Vol. 47. № 3. S. 241–257; Hauziński J. Odbudowa państwa Osmanów i jego organizacja wojskowa w I połowie XIV wieku. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*. Kraków, 1995. Z. 119. S. 47–58; Sroka S. Turecko-węgierskie rokowania pokojowe w roku 1444 w świetle najnowszej historiografii węgierskiej. *Ibid.* S. 43–46; Wróbel P. Udział państw zachodnich Bałkanów w wyprawach antytureckich Władysława Jagiełłończyka i następstwa klęczki warneńskiej dla położenia politycznego. *Ibid.* S. 95–110; Potkowski E. Wara 1444. Warszawa, 2004. 222 s.; Войтович Л. Битва при Варні. *Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва*. Харків, 2017. Т. 1. С. 750–753.

²⁸¹ Tretiak J. Historia wojny Chocimskiej (1621). 2 wyd. Kraków, 1921. 211 s.; Анасян А. Отголоски битвы при Хотине (1621). *Великая дружба*. Москва, 1957. С. 227–236; Василенко Г. Хотинська війна. Київ, 1960. 97 с.; Podhorodecki L. Kampania Chocimska 1621 r. *Studia i materiały do historii wojskowości*. Warszawa, 1964–1965. T. 11, cz. 2. S. 121–140; Підгородецький Л., Рашба Н. Розгром турецько-татарських полчищ (1621 р.). *Український історичний журнал*. 1971. № 9. С. 131–137; Сас П., Кіркене Г. Хотинська битва 1621 – битва за Центральну Європу. Київ, 2011. 216 с.; Сас П. Хотинська війна 1621 року. Біла Церква, 2012. 526 с.

²⁸² З кінця XIV ст. під тиском османів серби почали відходити на прикордонні хорватські території і утворювати там поселення, чоловіча частина яких носила зброю і боронила свою територію. Угорський король Матяш Корвін (1458–1490) з 1460-х років узяв цей процес під контроль, почавши стимулювати переселення сербів на прикордонні хорватські території Ліка і Крбава, надаючи землі, звільнені від тягла, на умовах несення прикордонної служби. Так виникли *ускоки*, які пізніше стали називати *граничарами*. У 1578 р. Габсбурги вздовж

кохацьких війн, яка врешті завершилася трьома поділами Речі Посполитої та ліквідацією її як держави²⁸³.

Загалом можна стверджувати, що періоди українсько-польської військово-політичної співпраці впродовж XI–XV ст. були значно довшими і пліднішими, ніж періоди конфронтації. Зрозуміло, що ці проблеми, які обросли стереотипами і тенденційністю, потребують подальшого глибшого неупередженого дослідження.

ПРОТИ СПІЛЬНОГО ВОРОГА: ВІЙСЬКОВІ ОПЕРАЦІЇ ПОЛЬЩІ, ЛИТВИ ТА УКРАЇНИ У ВІЙНІ ПРОТИ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В 1618 РОЦІ

В українсько-польських відносинах козацької доби були не тільки взаємні кривди та війни, але й яскраві сторінки ефективної співпраці. Одним із найвідоміших

фронтиру від Адріатики до Карпат звільнили землі від приватних володінь, які належали особам, не задіяним в обороні кордонів, підпорядкувавши їх військовій адміністрації. Так утворився *Воєнний кордон (Воєнна Країна)* у складі Хорватської і Славонської Крайни, де основним населенням стали *граничари*, за своїм становищем близькі до дрібної шляхти. Ця оборонна смуга заповнювалася системою укріплень та спостережних пунктів з налагодженою сигналізацією, подача якої означала збір граничарів в означених пунктах. Загалом *граничари* за своїм становищем і привілеями були близькими до *козаків*, з тою тільки різницею, що Габсбурги довели реформу до кінця, роздавши «пустоші» рядовим граничарам, фактично зрівнявши їх із шляхтою. Тому *граничари* не виступали проти уряду, а стали його опорою не тільки в обороні кордонів, але й під час війн Габсбургів у Європі. В цілому організація вплинула на становлення козацтва (Беговић Н. Живот и обичаји Срба-граничара. Загреб, 1877); Березин Л. Хорватия, Славония, Далмация и Военная Граница. Санкт-Петербург, 1879. Т. 1–2. С. 520+590 с.; Rothenberg G. The Austrian Military Border in Croatia (1522–1747). Urbana, 1960. 156 p.; Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV–XVIII ст.). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1991. Т. 222. С. 28–44; Леп'явко С. Великий кордон Європи як фактор становлення українського козацтва (XVI ст.). Запоріжжя, 2001. 64 с. Остафій Дашкович (1455–1535), черкаський і каневський староста, на сеймі у Петрові у 1533 р. пропонував створити постійне козацьке військо з військовою флотилією (Бучинський Б. Початки політичної кар'єри Остафія Дашковича. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, 1913. Т. 113. С. 23–43; Pociecha W. Daszkiewicz (Daszkowicz) Eustachy (Ostafij) (ur. ok. 1455 + 1535). *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1938. Т. 6/1, zesz. 16. S. 444–447; Сенютович-Бережний В. Остап Дашкович (Дашкевич) – вождь козацький. *Український історик*. 1969. № 1–3. С. 118–125). Київський католицький єпископ Йосиф Верещинський у 1594 р. пропонував передати козакам територію від Запорожжя до Орші. Очолювати їх мав князь, якому підпорядковувалися козацький гетьман і 13 полків. Князь зі своїм полком мав отримати Переяслав з околицями. Козацький гетьман зі своїм полком мав стаціонарувати у Лубнах. Інші полки мали б свої центри у Пирятині, Старому, Борисполі, Острі, Любечі, Гомелі, Чечерську, Пропойську, Кричеві, Мстиславлі та Радомлі. Це військо, на утримання якого мали йти кошти, що їх Річ Посполита платила Криму за відмову від нападів, на думку єпископа, могло захистити східні та південні кордони від Кримського ханства та Московського царства (Стороженко А. В. Иосиф Верещинский, бискуп киевский. Киев, 1911; Winkler W. Projekt biskupa Wereszczyńskiego regularnej armii polskiej na kresach. *Przegląd powszechny*. Kraków, 1922. S. 120–125).

²⁸³ Войтович Л. Українсько-польське співжиття крізь віки: стереотипи і пошуки історичної правди. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2017. Вип. 29: Primum agere. Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. С. 277–298.